

Ο Ανταλμπερτ Μάρκοβιτς.
Συλλογή σπηλαιούμων
μικρορρύγανισμών.

Ξενάγηση στις αρχαιότητες
της Αθήνας (δεύτερος από
αριστερά στο Α. Μάρκοβιτς).

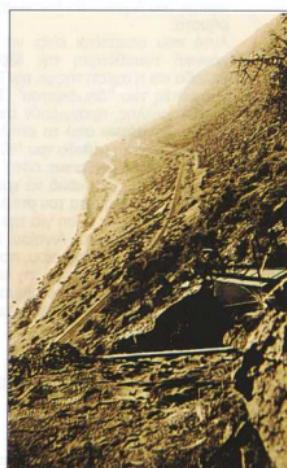
Προσωπικός χώρος του
Α. Μάρκοβιτς στην Αθήνα
(φωτ. Α. Μάρκοβιτς).

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Στο 4ο αυτό τεύχος, με το οποίο κλείνει ο κύκλος του αφιερώματος στην Παλαιολιθική Αρχαιολογία της Ελλάδας, δημοσιεύουμε τα Πρακτικά της Επιστημονικής Ημερίδας που διοργανώθηκε από το Ανθρωπολογικό Μουσείο και την Ελληνική Σπηλαιολογική Εταιρεία στις 30 Νοεμβρίου 1993, με αντικείμενο τις σπηλαιολογικές έρευνες του Ά. Μάρκοβιτς στην Ελλάδα, την παρουσίαση υλικών από το προσωπικό του αρχείο και τις συλλογές των ευρημάτων του, που φυλάσσονται στο Ανθρωπολογικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Θ.Π

Άποψη της Κακιάς Σκάλας
από το σπήλαιο Ζάιμη
(φωτ. Α.Μάρκοβιτς).

ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΤΟΥ ADALBERT MARKOVITS ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1925-1940)

Θεόδωρος Πίτσιος

Επίκ. Καθηγητής Φυσικής Ανθρωπολογίας

Ο Ανταλμπερτ Μάρκοβιτς υπήρξε στένος συνεργάτης του Ιωάννη Κούμαρη, διευθυντή του Ανθρωπολογικού Μουσείου και καθηγητή της Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Στο Εκίνημα της επιστημονικής απαδιδόρμισμάς του είχε οπουδούσε Ιατρική στο Graz της Αυστρίας. Στη συνέχεια όμως στράφικε στην απτλαιολογική έρευνα, αναπτύσσοντας αξιόλογη δραστηριότητα στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης.

Το 1927, ως πρόεδρος της "Αυστριακής Εταιρείας για την Ερεύνα των Σπηλαίων" στη Βιέννη, διοργάνωσε, με τη βοήθεια αυστριακών επιστημονικών φορέων, οπτλαιολογική αποστολή στην Ελλάδα, πιστεύοντας στη μεγάλη σημασία του γεωγραφικού μας χώρου για την παρούσα και την επέλευση του ανθρώπου στην Εύρωπη.

Στα επόμενα χρόνια διελήγησε πρωτοποριακές σπηλαιολογικές και προϊστορικές έρευνες από τη Μακεδονία έως την Κρήτη. Ερεύνησε περισσότερα από 500 σπήλαια και πραγματοποίησε λεπτομερείς χρονογραφίσεις, επιφανειακές έρευνες και ανασκαφές με σε σειρά από αυτά. Για τα αποτελέσματα των ερευνών του και τη επιστημονικό του έργο στην Ελλάδα, ο Α. Μάρκοβιτς έγινε ευρύτερα γνωστός στην Ευρώπη, ακαρνύχησε έκτακτο καθηγητή Γεωγραφίας και Προϊστορίας στο Παρίσι και διδάκτωρ Προϊστορίας στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης.

Παρά όλα αυτά, το μεγαλύτερο μέρος του επιστημονικού και συγγραφικού έργου του Α. Μάρκοβιτς παρέμεινε αδημοσιευτό και αγνούμενο, εξαιτίας του αινιδών βανάντου του, την 28η Οκτωβρίου 1941, σε αεροπορικό δυστύχημα έξω από τη Θεσσαλονίκη και σε ήλικι μόνις 44 ετών.

Η σπηλαιολογική αποστολή στην Ελλάδα (Oesterreichische Höhlelexpedition in Griechenland) υπήρξε η μεγαλύτερη πρόδηλη στη ζωή του Α. Μάρκοβιτς, που τον οδήγησε στην υιοθέτηση μιας δεύτερης πατρίδας, την οποία αγαπούσε για την ιστορία της, θαυμάζει για τη σημαντική θέση της στον ευρυπαικό πολιτισμό και λάτρευε για τη φυσική ομορφιά της.

Το Σπήλαιο Ζάιμη στην Κακιά Σκάλα: Μαρτυρίες μέσα από την ανεκδοτή διατριβή του Adalbert Markovits*

Ειρήνη Παπαγεωρίου-Σταμπόλη

Αρχαιολόγος

Επιμελήτρια Μουσείου Μπενάκη

Σε νευρεγκάσια με τον

Ιωάννη Μελένη¹

Ομότιμο Καθηγητή Παλαιοντολογίας
του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Στις 14 Σεπτεμβρίου του 1931 ο Adalbert Markovits κατέβητε τη διατριβή του στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Βιέννης, με την προσδοκία να εκδοθεί αυτή σύντομα. Η τύχη της όμως υπήρξε τελείως διαφορετική. Η οικονομική δυσπραγία της δεκαετίας του '30 και ο απρόσδοκτος βάναυσος του Markovits, το 1941, υπήρξεν οι βασικοί λόγοι της απουσίας της διατριβής αυτής από τις σύγχρονες αρχαιολογικές βιβλιοθήκες, αλλά και της άγνωστις των παρακούνιων την προϊστορική αρχαιολογία για την υπαρξή της. Η διατριβή της, με το τίτλο «Βιβλιοθήκη στην προϊστορία της

Ελλάδας» (Beiträge zur Urgeschichte von Hellas. Eine neolithische Muschelhauferstanzung und die ersten paläolithischen Funde in situ Griechenlands aus einer Höhle bei Megara), εγκρίθηκε (μάλλον το 1933), δεν εξεδόθη όμως ποτέ. Στο Προϊστορικό Ινστιτούτο της Βιέννης βρίσκεται σήμερα το πρωτότυπο, ένα αντίγραφο του οποίου φυλάσσεται επίσης στο Ανθρωπολογικό Μουσείο της Αθήνας. Ουσιαστικά, αποτελεί την αναλυτική δημιουργεύση της ανασκαφής που είχε κάνει ο συγγραφέας το 1928 στο «σπήλαιο Ζάιμη» στη θέση Κακιά Σκάλα, μεταξύ Μεγάρων και Κινέτας. Η διατριβή περιλαμβάνει δύο τόμους, συνολικής εκτάσης 600 περίπου σελίδων.

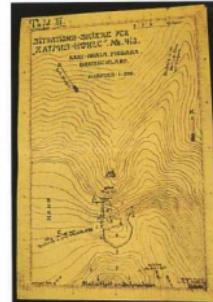
Ο Adalbert Markovits έφθασε στην Ελλάδα μαζί με το επιπλεόν του για πρώτη φορά το 1927, ως πρόεδρος της Αυστριακής Σπηλαιολογικής Εταιρείας, με σκοπό να επιβεβαιώσει αυτό που εκείνος διασκεδάστηκε από τα πρώτα χρόνια των οπουδών του, και που τη ευρύτερη αρχαιολογική κοινότητα τοποθετούσε τουλάχιστον στην αφάίρηση της φαντασίας: ότι και στην Ελλάδα η ανθρώπινη παρούσια εγνήτατείται έχοντας την ενεργό συμπαράσταση του καθηγητή τού στη Βιέννη Oswald Menghin όσο και των Ελλήνων καθηγητών την Ιωάννη Κούμαρη και Κωνσταντίνου Κτενά, οι οποίοι είχαν ήδη πραγματοποιήσει γεωλογικές έρευνες στην περιοχή του Κορινθιακού κόπου. Οπως ο ίδιος σημειώνει στην εισαγωγή της διατριβής του, η αιτία του κακού ήταν στην κάνενας ερευνητήν, δεν είχε ψέψει έως τότε με τον οικαδό τρόπο. Και καινούργια.

Μετά από μια έξαμηνη περιόδιμηση του ελλαδικού χώρου, κατέληξε στην περιοχή της Μεγαρίδας, για την οποία πίστευε ότι πλέοντας τις κατάλληλες προϋποθέσεις, κυρίως από γεωλογικής απόψεως, για την έρευνά του. Οι πρώτες δοκιμαστικές τομές έγιναν τον Αύγουστο του 1928. Στη θέση της Κακιά Σκάλας εντόπισε γύρω στα 2000 σπήλαια και βραχοσκεπές, σε πενήντα από τα οποία πραγματοποιήσει γεωλογικές έρευνες (εικ. 1). Το «σπήλαιο Ζάιμη» όμως, που οφείλεται στο ονόμα του στην εγγυωμοσύνη του Markovits στον Άλεξανδρο Ζάιμ, θερμό υποστηρικτή των εργασιών, που είχε διατέλεσε πρόεδρος της Ελληνικής Κυβερνήσεως έως τον Ιούλιο του 1928, γνώρισε και την αρχαιολογική σκαπάνη του (εικ. 2). Επιλήφθη προκειτεί ακόμη και σημειώνει το γεγονός ότι ο Markovits «σφύστηκε» την υπάρχου του συγκεκριμένου σπήλαιου, αν και η είσοδος του είχε φρέσκει από πεντάετα τημήτια στης οροφής του, όπως ο ίδιος αναφέρει, λίγο μετά το τέλος της Ρωμαϊκής περιόδου (εικ. 3).

Οι ανασκαφικές εργασίες στο σπήλαιο αυτό, που αναφέρεται με αριθμό καταλόγου 413, δημιουργήθηκαν από τις 5 Οκτωβρίου

1. Χάρτης της περιοχής της Κακιά Σκάλας με σημειωμένες τις θέσεις των σπηλαίων που εντόπισε ο A. Markovits.

2. Τοπογραφικό διάγραμμα του σπηλαίου Ζάιμ.

3. Η είσοδος του σπηλαίου Ζάιμ. Φωτ. A. Markovits.

4. Κάτοψη του σπηλαίου
Ζαΐμη. Φωτ. A. Markovits.

5. Τομή του σπηλαίου
Ζαΐμη. Φωτ. A. Markovits.
Σχέδιο A. Markovits.

έως τις 28 Νοεμβρίου του 1928 και έγιναν υπό την αιγίδα της Ελληνικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας. Οι συνήθεις, κάτια πάντα τις αποδειξή έγινε η σκοφή, με τόσο μεθόδιο και πρωτότυπο για την εποχή τρόπο, δεν ήταν οι καλύτερες δυνάτες. Το επιτελείο του Markovits και ο ίδιος είχαν να αντιμετωπίσουν το κρύο, την υγρασίαν, χώρις να λέμπονται υπόψι μας την αντιπάρκη τεχνική υποδομήν και το ελάχιστο συγκριτικό υλικό.

Η διατριψή του αποτελείται από δεξιό κεφάλαιο. Στην εισαγωγή, που συνιστά και το αρχικό κεφάλαιο, ο Markovits εξετάζει την κρατούσα απόψη των αρχών του αιώνα μας, στο έλλαδικό χώρος γνωρίσεις την ανθρώπινη παρουσία μόνο από τη Νεολιθική περίοδο και μετά. Στη επόμενη δύο κεφαλαία το ενδιαφέρον επεκτεννώνεται, κατά σειρά, στην ευρύτερη περιοχή της Μεγαρίδας και στην Κακιά Σκάλα, τόσο από γελωνικής όσο και από ιστορικής απόψεως.

Έτσι στο δεύτερο κεφάλαιο διακρίνεται την Μεγαρίδα σε ένα μεσοιδέα τημά, που αποτελείται από τον ορεινό δύκο των Γερανείων, και σε μια χαμηλή κεφαλαία ζώνη με κατεύθυνση προς τα ανατολικά προς τα δυτικά, που αποτελείται από νεοτεταρτογενή ημίματα. Η ζώνη αυτή διακρίνεται σε δύο μέρη: σ' εκείνο που το ονομάζει Ισθμόν των Μεγάρων, με νεογενή ημίματα, και στην περιοχή του Ισθμού της Κορίνθου. Τα φρέατα των Γερανείων έχουν υψόμετρο από 700-1400 μ. και αποτελούνται από κρηπίδωνας ασβεστολιθών. Μεταξύ των δύο υψηλότερων κορυφών τους εκτείνεται ένας αρχαιοτεροχρηστικός από σχιστόλιθο, σερπετίνη και κερατόλιθο. Στον ορεινό αυτό όγκο αντικεί και η περιοχή της Κακιάς Σκάλας, με υψόμετρο 1.000 μ. περίπου και τη κλίση προς τον Σαρωνικό κόλπο. Το υπόλοιπο της Μεγαρίδας φέντει το υψόμετρο των 100 μ. και σε μερικές περιπτώσεις τα 700 μ. Είναι δηλοδότη μια περιοχή περιοχή αποτελουμένη από νεογενείς κροκαλοταγή πετρώματα, ασβεστοκονίους, ψαμμίτες, μάργαρες, και ασβεστοκονίους μάργαρες, που περιέχουν βαλασσάα αλλά και γλυκών υδάτων απολιθώματα. Στις γεωλογικές παρατηρήσεις του αναφέρεται επίση με το τέλος του κρηπίδων κατά τη διάρκεια των ανατολικής Πελοποννήσου αναδύοντας από τη μάζα της ανατολικής Πελοποννήσου αποδύονται από τη βάση τα σπηλαϊκά καραποτοποιήσεις του ασβεστολιθού.

Στο επόμενο κεφάλαιο, όπου συσχέτεται με την Κακιά Σκάλα, ο Markovits αναφέρεται ότι το νόμα αυτό έγιναν οι ανατολικές πλευρές των Γερανείων μέχρι του ύψους των 1000 μ. Οι πλευρές αυτές ογκυστάτηκαν από ρήγμα και μεταπτώση, που έχει διεύδυνθει παραδόληη την οροσειρά.

Όλη η εκτάση της Κακιάς Σκάλας είναι εντόνα καραποτοποιημένη και εμφανίζει πολλές μικρές και μεγαλύτερες σπηλιές, ρυγιές αλλά και μεγαλύτερη ρήγματα, τα οποία έχουν γειτονεύει από πλήρωμα ρωγμών, με βασικότερο συστατικό τους την εριθρόγη (terra rossa). Τα περισσότερα σπήλαια της Κακιάς Σκάλας βρίσκονται σε υψόμετρο 100-500 μ. Δεν είναι όμως μικρότερη άλλη δύο σημειώσεις για την ιστορική και γεωγραφική σημασία που είχε η περιοχή από την Παλαιολιθική έως και τη Ρωμαϊκή περίοδο. Τα σπήλαια της Κακιάς Σκάλας πρέπει να κατοικήθηκαν κυρίως κατά τη Νεολιθική περίοδο, όπως και κατά το τέλος της Παλαιολιθικής, σύμφωνα με τα σημειώματα που έγινε από τις έρευνές του. Στην Εποχή του Χαλκού, όταν εγκαταλείπονται

οι διοικητές ατραποί κατά μήκος της παραλίας, προς χώρη της βορειότερης διάβασης μέσω των Γερανείων, τα σπήλαια απάγονται για να γνωρίσουν ελάχιστους επισκέπτες. Μετά από μια μακρά περίοδο εγκατάλευσης, αποκτούν πάλι σημασία στα κλασικά χρόνια, ιδιαίτερα μάλιστα τον ταραχόδη διαύλογο, αφού βρίσκονται στην πρώτη γραμμή άμυνας του πελοποννησιακού μετώπου. Κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο, με τη διαδοχή δρόμου από τον Αδριανό, οι Σκυρινίδες έπειρες ενδισσόνται πάλι στο επίσημο οδικό δικτυo της χώρας.

Μεγάλο τημά της πρώτης ενότητας αφερείνται ο Markovits στη θεωρητική ανάλυση του τρόπου προσέγγισης των πηγών της προϊστορίας, τις οποίες εντοπίζει στο χώρο της ενδονησίας, της μιθολογίας άλλα και της γεωλογίας. Στα επόμενα δύο κεφαλαία οδηγεί τον αναγνώστη από τη γεωλογική ιστορία του «σπηλαίου Ζαΐμη» στην παρουσίαση της στρωματογραφίας της σπηλαϊκής καταλογογράφηση των ευρημάτων, τα οποία ομοδοποιούν όχι μόνο κατά στρώμα αλλά και κατά είδος. Με εκπληκτική προσήλωση γίνεται την περιοχή αποτύπωση των δεξιούντων, συγκεντρώνει τόσα στοιχεία ώστε να ανασκαφή στο συγκεκριμένο σπήλαιο λα οδεύει δεκτική σημείωση με βάση διπλά σύγχρονων αναλόγων ερευνητικών προσπάθειών. Προσενέμουν, μάλιστα, να χαρακτηρίσει σωστά και με ακρίβεια τα ευρήματα, ο Markovits συνεργάζεται με μια πλειάδα ειδικευμένων επιστήμων από τους αντίστοιχους τομείς.

Το σπήλαιο Ζαΐμη βρίσκονται στη νότια παρέληξη του ανατολικού τημάτου των Γερανείων, σε ύψος 138 μ. πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας (εικ. 2). Σήμερα τον υπάρχει πλέον. Καταστράφηκε κατά την κατασκευή της νέας Εθνικής οδού Αθηνών-Κορίνθου. Η θέση του ευρουντού ιδιαιτέρευτη προστασία από τους βρόσεις ανέμων, που ακούγει και σήμερα πάνω από ισχυρή ένταση στην περιοχή, ενώ την εισόδου προς διαμορφώσεις της ιδιαίτερης συνθήκης θερμοκρασίας το καλοκαίρι. Το πλάτος του κυματίνων από 2-5 μ., το βάθος του γηγείτε 9 μ. και το ύψος των ερήμων στα 1.80 μ. Αποτελείται από δύο χώρους, οι οποία στο σχέδιο του Markovits δηλώνονται ως τα γράμματα Ν και Κ (εικ. 4). Η τομή Εκκίνηση από το χώρο δυντικά του σπηλαίου, όπου στην Νεολιθική περίοδο, με τη σταδιακή αυστηρώσεων απορριμώματα, είχε δημιουργηθεί ένα πλάτωνα (C), το οποίο με κατεύθυνση από ΝΔ προς ΒΑ έφθανε ώς το μέσον περίπου του νωπέτερου χώρου Κ. Μόνο στο νωπότερο τημά της η τομή έφθασε στην οροφή εδάφους, σε βάθος 2.10 μ. (εικ. 5).

Στο πρώτο στρώμα, πάχος 9-22 εκ. (εικ. 6, 1), βρέθηκαν μόνο όστρακα από βαλάσσια μαλάκια (κυρίως patella) κοβύδες και ίχνη τεφράς, απομεινάρια των τελευτών επισκεψών που δέχθηκε το σπήλαιο λίγο μετά το τέλος της Ρωμαϊκής περιόδου και πρώτου φάση τη εισόδου του.

Το δεύτερο στρώμα, πάχος 3-4 εκ. (εικ. 6, II), αντιστοιχεί χρονολογικά στο διάστημα ανάμεσα στην Ύστερη Αρχαϊκή και την Ρωμαϊκή περίοδο. Εδώ βρέθηκαν δόστρακα χρηστικών αγγείων, οστά ζώων, τα οποία ανήκουν στη γένη Ορίς (ρρόβατα), Capra (αγεύεδη) και Lepus (λαγοί), ίχνη τεφράς, πυρήνες καρπών ελών, αρκετά δόστρακα χρεωτάν και βαλάσσια μαλάκια κωδίνων και λίγες λίθινες αγιμές. Το στρώμα αυτό ήταν διαταραχμένο, καθώς απέδωσε μερικά

μικροπαίδια δύτρακα, προεργάμενα από το επόμενο, τη κεραμική του οποίου χρονολογείται από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού έως την Υπερορεαρχική περίοδο.

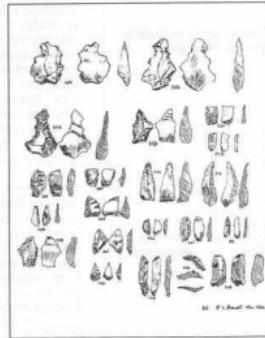
Συνολικού πάρους 20 εκ., το τρίτο κατά σειρά στρώμα (εικ. 6, III) εμπειριείστηκε δύτρακα γραφτών και ακόμητρων χρυσοτίκων αγγείων, μεγάλο αριθμό από κελύφη χεραρίων και βαλλόσων μαλακών τυμψατών οστών, ως επί το πλείστον από αιγειδή και πρόβατα, καθώς και υπολεύματα απανθρωπωμένου ξύλου φλαμμούριδας καὶ ελας. Τα μοναδικά εργαλεία τα αποτελούσαν μια αιχμή και μια λεπτίδα σφινόν. Η διατάραξη και αυτού του στρώματος πιστοποιείται με την ανεύρεση στο κάτω τμήμα των νεολιθικών οστράκων (*Ufrinski*² και μονόχωρων στιλβωμάτων), τα οποία προέρχονται από το τέταρτο στρώμα, πάχους 70 εκ.

Ο Markovits διέκρινε σ' αυτό (εικ. 6, IV) επτά επέμβορους στρώσεις (α-γ). Καθεμία ορίζεται για τα κάτω από απόδειξη τέφρας και απανθρωπωμένου ξύλου. Εδώ πρέπει να υπογραμμίστει η διατάσσωση του συγγράφεα για τη σημασία τούτου του τέταρτου όρου και του πεμπτού στρώματος, επίσης νεολιθικού, όντων επειδή καταδεκινών, για πρώτη φορά, νεολιθική θέση στην περιοχή της Μεγαρίδας, αλλά και γιατί με την πληρώμα των ευρημάτων τους προφέρουν τη δυνατότητα να ζεχαίται η τυπολογία της κεραμικής και των εργαλείων. Στο νεολιθικό στρώμα βρέθηκαν δύτρακα μονόχωρων στιλβωμάτων. *Ufrinski* και γραπτών αγγείων, αρκετά από τα οποία είναι δίχρονα, καθώς και ένα δύτρακα αγγείου του ρυμού της Χαροκόπειας. Δεν λείπουν ψυκτικά τα κελύφη βαλλόσων και χεραρίων μαλακών, ίνας μεγάλων αριθμών στών από αιγειδή και πρόβατα, αρκετά στοιχ. ωραίων, καθώς και οστά ορπικού του ποδηλώνουν πηγές διατροφής για τους κηπυτρόφορους της Κακής Σκάλας. Στα αποτόμευτα περιλαμβάνονται τελείως απανθρωπωμένου ξύλου, κάρβουνο και πυρήνες καρπών ελας. Τα εργαλεία ήταν κατασκευασμένα από οινάφιαν, πυρτάλιδο και από ένα τοπικό πέτρωμα χαρακτηρίζοντας από τον συγγράφεα ως ιαπόστημα διακρίνονται μάλιστα στη φολεδόσηση, αιχμής, λεπτίδων και έστρωσης. Ο Markovits επιχείρησε για πρώτη ίσως φορά στην Ελλάδα, τη χρονολογία τους ταξινομίζοντας καταστάσσοντας τα σε πέντε φάσεις, οι οποίες επικεντρώνονται από την Πρώιμη έως την Υπερορεαρχική περίοδο, προβλέποντας ως βασικό κριτήριο για τη χρονολόγηση τους όγκο μόνο τον τρόπο επεξέργασίας, αλλά και το σχήμα της διατομής τους.

Ο συγγραφέας, όμως, προτέρεψε την εποχή του και σε τούτο: τη στηγνή οποία ήταν επιστρέψας ανασκαφών της εποχής εκείνης ανέφερεν, επιγραμματικά μόνο, την εύρεση οινάφιαν, ο ανασκαφέας του «πηγαίας Ζάπη», απολύμανε με στάσιο συνδυασμό γνωστών και οξειδωμένων αισθητηρίου, αφερείναι με ολόλαχτη έννοτητα στο πρόβλημα της προελεύσεως του, διατυπώνοντας την αποψή της προεργάσεως του, διατυπώνοντας την αποψή της προεργάσεως του, διατυπώνοντας την αποψή της προεργάσεως του, διακρίνεται μάλιστα δύο φάσεις, τη Νεότερη και την Αρχαιότερη Μεγαραική, κατατάσσοντας σ' αυτές τα εργαλεία του όγκου και του ένατου στρώματος αντίστοιχα.

Στο νεότερο χρονολογικά στρώμα (εικ. 6, VIII), με πάγκος κυμανόμενο από 15-16 εκ., βρέθηκαν λίγα μόνο κελύφη χεραρίων μαλακών διάστασης και καυστής, ελάχιστα σύντομα, μερικά με ίχνη επεξέργασίας, καθώς και εργαλεία από ίαπόστημα, πυρτάλιδο και κερατόλιθο (εικ. 7). Τα περισσότερα εργαλεία έχουν μικρολιθικό χαρακτήρα και διακρίνονται σε λεπτίδες, ως επί το πλείστον προϊστάκτες και διαστάσεις και τη διατομή τους. Καταλήγει επίσης σε αριστερά βασικά χαρακτηριστικά της μεγαραικής, όπως την ονομάζει, λιθοτεχνίας, τα εργαλεία έχουν μικρολιθικό χαρακτήρα και είναι επεξεργασμένα μόνο από τη μία πλευρά: στανία εμφανίζουν ίχνη δευτερης επεξέργασίας, ενώ φέρουν εγκόπτες που διευκολύνουν τη στερεώση τους σε στελέχη. Διαπιστώνεται ακόμη τον επαρχιακό χαρακτήρα του μεγαραικού πολιτισμού σε σχέση με τις ευρωπαϊκές επιπλαισιαλίθικες λιθοτεχνίες, αφού εδώ φαινεται να απουσιάζουν οι βραχογραφίες ή κάποια δειγμάτα μικροπλαστικής.

Περισσότερα ευρήματα απέδωσε το ένατο στρώμα, πάχους 5-15 εκ. (εικ. 6, IX), αυτό που ο ανασκαφέας ενετάξει στην Αρχαιότερη Μεγαραική βαθμίδα. Εδώ, εκτός από άφθονα ίχνη τέφρας και απανθρωπωμένου ξύλου, βρέθηκαν επίσης πολλά οστά ζώων από το γένος *Ovis* (πρόβατα), αρκετά κελύφη βαλλόσων μαλακών, καθώς και πλήθης εργαλείων από ίαπόστημα, πυρτάλιδο και κερατόλιθο (εικ. 8). Οι τύποι των εργαλείων είναι σχεδόν ίδιοι με αυτούς του προγονίουν στρώματος. Οι διαφοροποιημένες έγκαινται στην αύξηση του όγκου των απολύτωμάτων, στην εμφάνιση πυρήνων, αλλά και στην αιωνιότητή μείωση του αριθμού των μικρολιθών και των νανομικρολιθών. Το δέκατο και τελευταίο στρώμα, πάχους 20 εκ. (εικ. 6, X), δεν απέδωσε κανένα ευρήμα.

7. Σχεδιαστική απόδοση εργαλείων από το άριδο στρώμα στο οπίλο Ζαΐμη. Σχέδιο G. Markovits.

8. Σχεδιαστική απόδοση εργαλείων από το ένατο στρώμα στο οπίλο Ζαΐμη. Σχέδιο G. Markovits.

Εισόδος σπηλαιού Νταβέλη
(φωτ. Α. Μάρκοβιτς).

Στο τέλος της διατριβής του ο Markovits αφειρώνει λίγες μόνο σπίλες στο οπίλο Ulrich, βαπτισμένο με το όνομα του υποστηρικτή των ερευνών του Rudolph Ulrich, το οποίο τοποθετεί, χωρίς σφίρες, τοπογραφικές αναφέρες, στον κάλο της Ναυπλίας. Σε τούτο το οπίλον εντοπίστηκαν επτά στρώματα. Τα δύο κατώτερα αντιτοιχούν, όπως σημειώνει, στην Αρχαϊστέρη και τη Νεότερη Μεγαράδα βαθιάδα. Δείγματα από το πολιτισμό αναφέρει επίσης στην εντόπιση και σε άλλες θέσεις, όπως στην περιοχή του Άργους, της Κορινθίου, της Βασιλίας, αλλά και στην Αίγανη και τη Σαλαμίνα, χωρίς καὶ πάλι να παραπέμψει σε τοπογραφικές ενδείξεις. Το ανασκαφικό έργο του Markovits στην Κακιά Σάκα, όπως μέχρι τώρα γνωστό μόνο μέσα από αποστολικές δημοσιεύσεις στην Πρακτικά της Ανθρωπολογικής και της Σπηλαιολογικής Εταιρείας, κρίθηται ανιγνωστό.

Ο Δημήτρης Σχεχάρης σημειεύει το 1967: «Τα παλαιά ευρήματα του Markovits στη Μεγαρίδα παραμένουν κάποια αιγυματικά, όσο δεν επηρεασθωνταν με συγχρόνη έρευνα. Είναι δύοτολο να δεχθούμε τους χρακτηρισμούς Νεότερη Μεγαράδη, Μεσολιθική ή Αλυσιδοτενενούλα, χωρίς αποδεικτικά στοιχεία ή έστω μα σαφή και τεκμηριωμένη περιγραφή. Η επιπλέοντες αυτή δεν σημαίνει αμφιστρήτη πηγής των ερευνών του Markovits, αλλά κάποιο δυνατόν από ποδογή πιεσμερασμάτων, τα οποία θεωρώμενα πρώτα πουλάκωνται μέχρι στον ελεγγεῖται το παλαιό μέλος ή οι θέσεις που επιστήμονται τότε με νέες ανασκαφές».

Σήμερα, όμως, μπορούμε και πρέπει να ελπίζουμε στην αποσαφήνιση του αινιγμάτου. Και τότε όχι μόνο για να αντισταθμίσουμε στην κακιά του χρόνου η να αναδείξουμε το έργο ενός ανθρώπου που έμεινε στην αράφηση, αν και δυσλείπευτα σκληρό και με μεθόδους πρωτότυπων, κακά που εποήη του. Η αξιολόγηση της έρευνας του Markovits στο «οπίλο Ζαΐμη» από τον Michael Tellenbach εδέιξε πως τα εργαλεία των στρωμάτων VII-IX αντικούν πιθανόν στη Μεσολιθική περίοδο. Μήπως, συνεπός, κοντά στο οπίλο Φράγγη, την Βοΐη και το Σάδιρ, μπορεί να προστεθεί και το «οπίλο Ζαΐμη», το οποίο θεωρήθηκε κάποια από τη νέα Εβνήδη οδό μαζί με τα υπόλοιπα 1.100 κ. μ. επικυρώνοντας τον Μάρκοβιτς δεν είχε προλάβει να ανασκάψει. Τα ευρήματα που φωλιάσθησαν στημέρα στην Ανθρωπολογικό Μουσείο της Αθηνάς αείζουν οπωνόμως προσοχής και ενδελεγούν επανέστασης. Όπως άλλως διδάσκει και ο Χρήστος Καρούζος, «το μόνο μέσο που έχουμε είναι να βλέπουμε τα έργα [του ανθρώπου] αδιάκοπα».

* Όλες οι φωτογραφίες προέρχονται από το κείμενο της διατριβής του A. Markovits.

Σημειώσεις

- Στον Καθηγητή Κ. Μελένητη, τον οποίο ευχαριστώ και από τις στήλες αυτές για τη συνδρομή του στην ολοκλήρωση αυτής της ανακοίνωσης, οφείλεται η παρουσίαση των γεωλογικών παρατηρήσεων του A. Markovits στο δεύτερο και τρίτο ξερόλιο της διατριβής του.
- Για την ανακοίνωση της έρευνας του Α. Markovits στην Επίκαιο στον κ. Θ. Πιτσού, Επίκαιο Καθηγητή Φωκικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, για την ευπιστούμην που μου έδωσε αναδόντως μετη την παρουσίαση της ανεκδότης διατριβής του Α. Markovits.
- Κατηγορία αγγέλων με πολὺ σπλαντό βερνίκι, που απαντώνται σε συγκεκριμένα σχήματα.

Άνταλμπερτ Μάρκοβιτς 1931-32: Ανέκδοτος Σπηλαιολογικός Οδηγός της Ελλάδος

Ιωάννης Ιωάννου

Συγγραφέας-Δημιούρογραφός, Μέλος της Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας

Γρηγόριος Παπαδόπουλος
Γεωλόγος, Γεν. Γραμματείας της Ελληνικής
Σπηλαιολογικής Εταιρείας

Θεόδωρος Πίτσιος

Επίκουρος Καθηγητής Ανθρωπολογικού Μουσείου

Γύρω στο 1930 ο Άνταλμπερτ Μάρκοβιτς είχε προγραμματίσει την έκδοση εκτενούς Οδηγού της Ελλάδος, ο οποίος επρόκειτο να εκταθεί συνολικά σε δωδεκά τόμους. Από λε-

πτωματήρι στοιχεία της προετοιμασίας του έργου που βρέθηκαν στα πρωστικά του αρχείο (χειρόγραφα σε τελική φάση επεξεργασίας και αριθμός τοπογραφικών δοκιμών) φαίνεται ότι είχαν γίνει τρεις απότομες δημοσιεύσεις του οδηγού, χωρίς τελικά αυτό να επιτευχθεί.

Οι δύο από αυτές τις προσπάθειες είχαν γίνει στην Αθήνα, ως εκδόσεις του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού, με αφίερωση του συγγράφεα στον πρύτανη πρωθυπουργό (και από το 1929 έως το 1935 πρόεδρο της Δημοκρατίας) Αλέξανδρο Ζαΐμη και με πρόλογο του Νικολάου Δ. Αιγανητζή. Στην προμετωπίδα του Οδηγού υπήρχε πότισμα από τη συλλογή Σπλακτίτες (1881) του Γ. Δραστιών:

Από σταλιαίς νερού που στάζουν
Μέσα τη σπηλή έτοις θα ζήτηε
τους βράχους γύρω να σκεπάζουν
αφροπλασμένοι σταλακτίται.

Η τρίτη προσπάθεια είχε γίνει στη Λευκία, με σκοπό την έκδοση ενός τόμου που θα περιελάμβανε εκτεταμένη περιγραφή του σπηλαιού της Αντίταρης.

Στην εισαγωγή του Οδηγού ο Μάρκοβιτς αναφέρει ότι είχαν καταγραφεί από τον ίδιο σε όλη την Ελλάδα τέσσερις χιλιόδες απηλία. Μόνο στη Μεγαρίδα, όπου είχε εργαστεί συστηματικά και είχε πραγματοποιήσει τις πιο γνωστές του

Ο Άνταλμπερτ Μάρκοβιτς.

προϊστορικές έρευνες, υπολόγιζε ότι υπάρχουν δύο χιλιόδες σπηλαιώδεις σχηματισμοί, από τους οποίους είχε καταγράψει 850 και είχε έρευνησε 50. Στο συγκεκριμένο χειρόγραφο του σπηλαιολογικού οδηγού παρουσιάζονται 300 σπηλιές από κάθε γνωστή της ελληνικής γης.

Ας σημειωθεί πως το 1972 δημοσιεύτηκε από την Ι. Ιωάννου σπηλαιολογικός οδηγός της Ελλάδας, που περιλαμβάνει περιγραφές 108 σπηλιών και ανέφερε την καταγραφή 5.803 καρστικών σχηματισμών από την Ελληνική Σπηλαιολογική Εταιρεία. Επίσης, το 1984 δημοσιεύτηκε από την Α. Πετροχείλου, πρεδρό της ΕΣΕ, οδηγός των σπηλαίων της Ελλάδας, στον οποίο περιγράφονται 101 σπηλιές και αναφέρονται 7.900 καταγραφές καρστικών σχηματισμών σε όλη την Ελλάδα.

Είναι το 1993 είχαν καταγραφεί από την Ελληνική Σπηλαιολογική Εταιρεία συνολικά 7.500 σπηλιές, μεγάλος αριθμός των οποίων είχε περιγραφεί διερεύνατο στο Δελτίο της ΕΣΕ, που εκδίδεται ανελλιπτά από το 1950 μέχι σήμερα, ενώ παραμένουν γνώστες σε σχετικές δραστηριότητες της Εφορείας Σπηλαιολογίας του ΥΠΠΟΤ.

Σπηλαιολογικός οδηγός

Ο σπηλαιολογικός οδηγός του Μάρκοβιτς –που παρουσιάζεται εδώ επιγραμματικά– έχει συμπληρωθεί από διαφορετικά χειρόγραφα, τα οποία βρέθηκαν τυμπατικά κατά την ταξινόμηση των μιλικών της βιβλιοθήκης του Ανθρωπολογικού Μουσείου. Περιλαμβάνει 208 συκνωματέμενες σελίδες γραφουμχανής και χωρίζεται σε τρία μέρη. Προκεκλιμένοι αποδιδούστε κατά πατήση την έκσταση των παραπτήσεων και των στοιχείων που μπόρεσαν να συγκεντρώνονται στη δεκαετία του 1920, ο Μάρκοβιτς για τα σπηλαία της χώρας μας.

Γενικό μέρος

Το πρώτο μέρος του οδηγού αιρεφέρει από τη γενική περιγραφή του ελληνικού καρπού (οπου οφείλεται στη μεγάλη ανάπτυξη αεροβιοτοπών πετρώματων στη χώρα μας (65%), στις συνθήκες δημιουργίας των σπηλιών και στην υδρογραφική τους σημασία. Περιγράφει τις διεργασίες σπηλαιογνένετσας κατά πόση τη μηχανή και χημική δράση των καρστικών υδάτων και αναφέρεται διεξοδικώς σε ίδιωτες μορφές, όπως ήταν οι καρστικές λίμνες της Κωνιτάπης και της Κόρλας, που συνδέονται από συμπτάσματα καταβόθρων και υπόγειων σπηλαιο-συμπτάσματων, στα οποία διστένουν τα νερά τους. Περιγράφει τις συνθήκες δευτερογενών, πλήρωτων των σπηλαιώδων γκιούλων και τους μηχανισμούς εναπόθεσης στο εσωτερικό τους στρωματογραφικών σειρών, που έχουν ιδιαίτερη σημασία για την προϊστορική μελέτη και την ανασκαφική έρευνα των σπηλαιών. Αναφέρεται επίσης στην μετακινημένη ποντίνα –προσαρμογή στο οικολογικό περιβάλλον– των σπηλαίων, καθώς και στη συνεργασία του με τον βιοτριπλαιολόγο Λ. Βάρατερ, ο οποίος την εποχή εκείνη είχε αναγνωρίσει εκατό νέα είδη σπηλαιώδων οργανισμών που ζουν ενδημικά σε ελληνικά σπηλαία.

Σημασία των σπηλαίων

Το δεύτερο μέρος του σπηλαιολογικού οδηγού ο Μάρκοβιτς περιγράφει τις πολλαπλές σχέσεις του πληθυσμού προς τα σπηλαία, τη σημασία τους για την ελληνική ιστορία από τους προϊστορικούς χρόνους ως τη σύγχρονη

εποχή και το ενδιαφέρον τους για την ελληνική οικονομία. Αναφέρει την κατακότη των σπηλαίων από τους ποπέτες προϊστορικούς χρόνους, επιστημόνες τα αποτέλεσματα των προσωπικών έρευνών του στο σπήλαιο Ζαΐμη της Κακού Σκάλας. Επίσης αναφέρει τη συχνή χρησιμοποίηση τους κατά την αρχαιότητα για την εγκατάσταση νεκροταφείων, ή ως λατρευτικών χώρων, δημιούργησαν και το Αστράκηνο στην Αθήνα, το Πανός στο Μαραθώνα, του Νυμφολήπτου Βάρης, του Πλαυτού στην Ελευσίνα, το Τροφώνειον αντρά στην Λιβαδία, το Κυρικόντορ του Πανασσού, καθώς και την υπερότερη μεσαιωνική σημασία τους, ως τόπους χριστιανικής λατρείας.

Περιγράφει σπηλαιώδεις κατακούσες, σχηματικά μεγάλου μήκους, τεγχιτών στοιχών και δεξαμενών, που αποτελούσαν υπόγεια συστήματα υδρευσης, εντοπίσματα από τον ίδιο στην Κρήτη, τη Ναυπλία, το Αίγιο, τις Σπέτσες και τη Κάρπαθο, καθώς και το εκτεταμένο δίκτυο μεταλευτικών στοιχών του Λαυρίου. Ακούμενο, ο Μάρκοβιτς υπονομεύει τη σημασία των σπηλαίων ως τόπους αρχαιότητας και στη σύγχρονη εποχή, ως κατατυφώνων της κρηπιδωτής σε καιρού παλαιότερων, ως χώρων φύλαξης ζώων, παρασκευής ή αποθήκευσης τροφίμων από την αγροτική πληθυσμό κλπ. Χαρακτηρίστηκε αναφέρεται τη λεπτομέρια σημειώσεις στην Κακά Σκάλα ως εργαστήριο επισκευής υποδημάτων για τους άστορους που διέσχιζαν τη δύσκολη περιοχή της στη σύγχρονη εποχή.

Περιγραφή

Στο τρίτο μέρος του οδηγού ο Μάρκοβιτς περιγράφει τα πιο σημαντικά σπηλαία της Ελλάδας από την άποψη του ιστορικού, παλαιοτυπογράφου, αρχαιολογικού και του γενικότερου επιστημονικού ή οικονομικού ενδιαφέροντος που αυτά παρουσιάζουν. Η περιγραφή γίνεται κατά γεωγραφικές ενότητες, που περιλαμβάνουν τη Στερεά Ελλάδα, τη Θεσσαλία, την Ήπειρο, την Εύβοια, τα Ιόνια νησιά, το βόρειο Αιγαίο, τις Κυκλαδες και την Κρήτη. Από τα σπηλαία της Αττικής περιγράφει εκτενέστερα τα σπηλαία της Κερατέας, του Νυμφολήπτου, του Πανός, στο Μαραθώνα και του Νταβέλη στην Πεντέλη Ανωμένα σ' αυτά, αναφέρεται το σπήλαιο του Διονύσου στη Βορειοανατολική πλευρά της Πεντέλης, του οποίου η ακρίβης θέση ανγούεται. Από τα σπηλαία της υπόλοιπης Ελλάδας, στον σπηλαιολογικό οδηγό του Μάρκοβιτς περιλαμβάνονται εκτενείς αναφορές για το Κυρώκοντορ του Πανασσού, το σπήλαιο Αγίου Δημητρίου της Σελινίτσας, την περατο-σπηλιά της Τίγνης, το ίδιο άντρο και το Καθολόκη της Κρήτης, το περιφόριο σπηλαιού της Αντιπάρου κ.α.

Στην περιγραφή των σπηλαιολογικών σχηματισμών της Ελλάδας αναφέρεται ένα ενδιαφέρον –δύναστο στη σχετική βιβλιογραφία– ορεινό σπήλαιο στη νοτιοανατολική πλευρά του νησιού, το οποίο στο εσωτερικό του διατηρεί στρώματα πάγου. Οι ιεραρχοί που εξερεύνησαν από το εσωτερικό του σπηλαίου, σταν οι καιρικές συνθήκες ευνοούν το φαινόμενο, έχουν δημιουργήσει στους ντύνοντες κατοίκους το μέρος μελανούντα πελκούντα μεγάλων πληθυσμών φωτοταραγγών πετακτρίδων στην χώρα της εισόδου της σπηλιάς. Η εκπομπή ακτινοβολίας είναι τετού, ώστε τις νύχτες να είναι ορατή από τις απέντα ακτές της Μίκρας Ασίας, δηνούσας αφορία για ανάλογες λάκκες δοβεσάς. Η πλήρης δημιουργία του Σπηλαιολογικού Οδηγού του Μάρκοβιτς, χωρίς αμφιβολία, θα συνέβαλλε στη διεύρυνση των γνώσεων μας και στην ανάπτυξη του πολιτιδιάστατου ενδιαφέροντος που παρουσιάζει η έρευνα των σπηλαιολογικών σχηματισμών της χώρας μας.

Το ιατρικό ενδιαφέρον των σπηλαιολογικών έρευνών του Adalbert Markovits

K. Μερδενισιάνος
Ιατρός - Σπηλαιολόγος

Ο Ανταλμπερτ Μάρκοβιτς, όπως είναι γνωστό, ασχολήθηκε συστηματικά με την προϊστορία και τη σπηλαιολογία, διέξα-

Κάτιοψη σπηλαίων του Θησαυρού (No 561).

ζουν από στεγνή και απροστέλαστη σχιμή στο βαθύτερο τμήμα της.

Τα νερά της πηγής των Ανιγρίδων νυμφών αντίκριση στην κατηγορία των υδρόβιο-χλωρινοπτεριόδυνων θερμοπτηγών, που θεωρούνται οι πλουσιότερες σε ελεύθερο υδρόβιο πτηγές, όχι μόνο για τις άλλες υδρόπτερηπτες της Ελλάδος αλλά ισας και από αυτές της Γαλλίας κατηγορίας, αφού περιέχουν 0,049% γρ. υδρόβειον ανά χλωρόγραμμο νερού. Επίσης, η μεγάλη παροχή νερού της πηγής (6.800 κυβ. μ./24ωρο) συντελεί στη συνεχή ανανέωση του νερού της λίμνης. Συνέπεια αυτού είναι, ο χώρος του σπηλαίου να καθιστάται τεράποντα εισπνευστήρια, που μπορούν να δεχθούν μεγάλους αριθμό ασθενών, χωρὶς το φόβο μείωσής των φυσικοχημικών ιδιοτήτων του νερού.

Όπως αναφέρει ο Μάρκοβιτς, η απηλύα την εποχή εκείνη ήταν κλεισμένη με υγρόλινο χώρισμα, διαμορφωμένη σε χώρο εφδημίας και υδατόλοιπο των πολυάρθριων επισκεπτών. Η επίδραση των θερμών νερών, όπως σε όλες τις ιαματικές πηγές σπηλαιών, είχε τριπλή ενέργεια. Κατ' αρχήν επιδρούσε το ίδιο το νερό στο σώμα των λουσιμένων, κατά δεύτερο λόγο έδιπλασμένα από το νερό χημικά συστατικά, και τέλος η ψηλή θερμοκρασίας που παρόγνωνται εφιδρώσεις. Σήμερα γνωρίζουμε πώς ο κλειστός χώρος του σπηλαίου Καϊάφα, σε συνδυασμό με την υπέρκριτη ατμόσφαιρα, πηγάδια αναλογικά ψηλή θερμοκρασία και το ελεύθερο υδρόβιο, δημιουργούν ιδιαίτερες συνθήκες για τη θεραπεία νόσων του αναπνευστικού συστήματος. Τέλος, με τη λοιπότερη περαία, το θείο του υδρόβιου επιδρά και τοπικά επί των δερμάτων με αξέλογη θεραπευτικά αποτελέσματα στις περισσότερες δερματοπτώσεις.

Σκελετός ΑΜ/Σ1,
Σπηλιά Τήνου 1928.

Παιρίνοντας υπόψη τις θεωρητικές γνώσεις, τη μεθοδολογία του και κυρίως το επιπτωματικό πλαίσιο που έδωσε στις ερευνητικές του προσπάθειες, στις οποίες καθοριστικό ρόλο έπαιξε η διερεύνηση των οικολογικών συνθηκών του παρελθόντος, ο Άνγκαλμπερ Μάρκοβιτς μπορεί να θεωρηθεί πρωτοπόρος της Πλαισιοανθρωπολογίας έρευνας στη χώρα μας, ως συνθετικής εποιητήριμης των δεδουλευμάνων της Γεωλογίας, της Παλαιοντολογίας, της Παλαιοανθρωπολογίας και της Παλαιοιθικής Αρχαιολογίας:

Ας οπισθιάζεται ότι χρειάστηκαν τρίαντα πέντε χρόνια για να επαναπληρωθούν συστηματικές έρευνες στην Ελλάδα, αντίστοιχες με τον Μάρκοβιτς ως προς την έκταση και τη μεθοδολογία, από Γάλλους, ερευνητές στη δυτική Πελοπόννησο, Γερμανούς στη Θεσσαλία και Αγγλους στη Μακεδονία και την Ήπειρο.

Ανέμεσα στις συλλογές ευρημάτων, που ο Μάρκοβιτς άφησε στην Ανθρωπολογικό Μουσείο, βρέθηκαν μικροί αριθμός πλαισιοανθρωπολογικών ευρημάτων, τα οποία περιγράφονται πιο κάτω. Οι ακριβείς συνθήκες ανακαλύψής τους δεν είναι γνωστές, αλλά είναι πιθανόν η περιπέτεια αποδεικνύων των πρωσοπινών σημειώσεων και των καταγραφών του Μάρκοβιτς να δώσει σχετικές πληροφορίες:

Εύρημα ΑΜ/Σ 1

Τμήμα κρανιακού θόλου που ανήκε σε νεαρό άντρα [βιολογική ηλικία 18-25 ετών] με παθολογική αλλοιωση [οστεοποίηση] των κρανικών οστών. Αλλοιωση που χαρακτηρίζεται από την εξαράσωση σε μεγάλο βαθμό της σπονγογάσσους ουσίας [διπλότονη] των κρανικών οστών και αντικατάσταση της από σημαντική σταύρη ιστού. Στα ίδια εύρημα παρατηρήθηκε η παρουσία δύο κυκλικών οστεωμάτων [καλοβή νεοπλάσματα], διμετρέου 8 χιλ. και 10 χιλ., στο οπίσιο τμήμα των βρεγματικών οστών και συμμετρικά ως προς την οβελία ραφή. Επίσης, διαπιστώθηκε η παρουσία επιμήκυνσης επουλωμένου τραύματος, μήκους 3,5 εκ., στην περιοχή του δεξιού βρεγματικού ψύματος.

Εύρημα ΑΜ/Σ 2

Εύρημα μακρών οστών ανθρώπινου σκελετού, που χαρακτηρίζεται από τον περιορισμό του αυλού και αντιστοιχη πάχυνση του τοιχίματος και της συμπταγμούς ουσίας των οστών. Είναι πιθανό να ανήκουν στο ίδιο άτομο με το προηγούμενο εύρημα.

Σκελετόμα
του Α. Μάρκοβιτς
με πλαισιοανθρωπολογικό
περιεχόμενο.

Τμήμα σταλαγμητικού
δαπέδου με
ανθρωπικά οστά.

Οπισθία ώψη κρανίου ΑΜ/Σ1.
Διακρίνονται
τα δύο οστεωμάτων
(καλοβή νεοπλάσματα)
και το τραύμα του δεξιού
βρεγματικού.

Εύρημα ΑΜ-5α,
Πλαισιοανθρωπικό οστεοπάγες
(25x18x10).

Παλαιοανθρωπολογικά ευρήματα του Α. Μάρκοβιτς

Ευθυμία Μομφεράτου

Επίκ. Καθηγητήρια Περιγραφής Ανατομικής
Θεόδωρος Πίτσος

Επίκ. Καθηγητής Φυσικής Ανθρωπολογίας

Στο πρωσωπικό αρχείο του Α. Μάρκοβιτς βρέθηκαν τρεις εργασίες – ολοκληρωμένες προς διδασκαλείο –, οι οποίες πραγματεύονται την θεωρητικό πλαισίο της σπηλαιολογικής έρευνας και έχουν γραφεί μεταξύ 1925 και 1930. Η πρώτη από αυτές έγινε τότε «Αλητική Σπηλαιολογία» – σπηλαια και καραποκοι σχηματισμοί που της Ελλάδος». Η τελευταία, και νεότερη χρονολογία, εργασία επρόκειτο να κυκλοφορήσει, μεταφρασμένη στα ελληνικά, από τον Heinrich Meissner, Γερμανό τυπωγόφη της Αθήνας. Όμως και αυτή η εργασία είχε την ίδια τύχη με το μεγαλύτερο μέρος του συγγραφικού έργου του Μάρκοβιτς:

Και στην πρώτη σύγκεκριμένης έργων του Μάρκοβιτς αφείρωνται σημαντικά μέρη, στη σημείωση της σπηλαιολογικής έρευνας για την ανακάλυψη ανθρώπινων απολιθωμένων μορφών και τη μελέτη της εξέλιξης του ανθρώπου, παραθέντας λεπτομερή στοιχεία για τα παλαιοανθρωπολογικά δεδουλεύοντα της εποχής του. Παράλληλα συνδέεται τη βιολογική με την πολιτισμική εξέλιξη του ανθρώπου, δινούντας εκεντή στοιχεία για την ανέλιξη των παλαιοιθικών λιθοτεχνιών.

Βιβλιογραφία

Markouts, A.: "Fuehrer durch die Hoehen von Hellas. Aus der Unter Welt Griechenlands". Ag. 1928, ψευδόρ. MARKO/4a, σσ. 123-134, 1930.

Markovits, A.: "Speleologie unter besonderer Berücksichtigung der Hoehen von Griechenland". Arxio AM, ψευδόρ. MARKO/3a, σελίδες 78, 1930.

Πτωτος, Θ.: "Παλαιοαθημοτολονες έρευνες στη βάση Απήκημα της Μέσα Μάνης". Αρχαιολογικά, τ. 15, σσ. 26-33.

Εύρημα ΑΜ/Σ 3 (Σπηλιά Τήνου, 1928)

Ευρήματα μεταράνινοι σκελετού, με ριμαδέα κατασκευή, που ανήκουν σε ενήλικο ατόμο, αντρικού φύλου, και αναστράπτονται σε διάστημα 163 εκ.

Εύρημα ΑΜ/14α

Τρίμια σταλαγματικού διαπέδου σπηλαίας, μέσα στο οποίο βρίσκονται ενσυμπαγώντα ανθρώπινα σκελετικά ευρήματα. Διακρίνονται απάτα διευθέτημα στο συμμαγές πέτρωμα, κυρίως ευρήματα κρανιών και μακρών οστών, τα οποία πρέπει να προσέρχονται από άνα ατόμο, γυναικείου φύλου και βιολογικής ηλικίας 17-25 ετών. Ενδεχομένων να πρόκειται για ευρήματα δευτερογενούς ταφής.

Εύρημα ΑΜ/Σεια

Πρόκειται για ένα ενδιαφέρον τμήμα οστεοπαγούς πετρώματος. Προφανώς πλειστοκανικό, συμμαγανός ίδιματος (25x18x10 εκ.), που περιλαμβάνει απολιθωμένα οστά θηλαστικών. Στον ανέδοτο σπηλαιολογικό οδγό του Α. Μάρκοβιτς περιλαμβάνει πληροφορίες από την επισκεψή του σε σπηλαία της δυτικής Μάνης, από τη Δύρη των Τραχύων.

Στην ίδια περιοχή, το Ανθρωπολογικό Μουσείο, σε συνεργασία με συναρτείς επιστημονικούς φορείς, διέδειχνε από το 1980 συστηματικές παλαιοθηραυλολογικές έρευνες με αντικείμενο τις εκτεταμένες πλειστοκανικές αποθέσεις, από τις οποίες είναι πιθανό να προέρχεται το ευρύμα του Μάρκοβιτς. Σύμφωνα με τα μερικά τηρητικά επεισόδια των ερευνών αυτών, κατά τη διάρκεια σχηματισμού των συγκριμένων γεωλογικών στρωμάτων υπήρχε ανθρώπινη κατοίκηση του χώρου, και οι συγκεντρωτικές οστών ζώων, κυρίως ελαφιών και αγριοκάτσικων, οφελούνται σε παλαιολιθικούς κυνηγούς. Το πιο σημαντικό αποτέλεσμα των ερευνών αυτών ήταν η αποκαλύψη απολιθωμένων ανθρώπινων μορφών, προγονικών των σύγγονων Homo sapiens.

Αν και στην πιο γνωστή ερευνητική του προσπάθεια, στην περιοχή της Κακού Σκάλας, ο Μάρκοβιτς δεν στάθηκε τυχέρως στην αποκαλύψη παλαιολιθικής κατοίκησης στη χώρα μας, με βάση τις γνώσεις, τη μέθοδο και την έκταση των ερευνών του, πρέπει στη συνέχεια να είχε προσεγγίσει αποφασιστικά στην επίτευξη του στόχου του.

Σπήλαιο Αντιπάρου.

Σπηλαιολογική έρευνα του

Α. Μάρκοβιτς και τα νεότερα στοιχεία

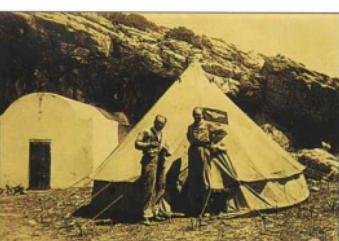
Άννα Πετροχείλου

Σπηλαιολόγος, Αντιπρόεδρος της Ε.Σ.Ε.

Το Σπήλαιο της Αντιπάρου βρίσκεται σε υψόμετρο 165 μ., στο λόφο του Αγίου Ιωάννη. Από την είσοδο του χρείανται εντυπωσιακά θέα προς το νοτιοανατολικό τμήμα του νησιού, και ακύρως περί πέρα, προς τη Σίκινο και τη Φολέγανδρο. Όπως διαπιστώθηκε από πρόσφατη ανευρεύσεων χειρόγραφό του, ο Ανταλμένος Μάρκοβιτς, προσέδια της Αντιρρικής Σπηλαιολογικής Εταιρίας, ήταν ο πρώτος εξερευνητής του περιφέρειαν σπηλαιού της Αντιπάρου κατά το 206 αιώνα. Στο πρώτο μέρος της περιγραφής του παραβίβει λεπτομερή στοιχεία για τη γεωγραφική και την τοπογραφική θέση του σπηλαίου, καθώς και για τις τεχνικές προϋποθέσεις, τον απαραίτητο εξοπλισμό κ.ο.κ. για την επισκεψή του σπηλαιού. Στην κυρίως περιγραφή του, ο Μάρκοβιτς δίνει ακριβείς πληροφορίες για την αναπτύξη και τη διαμόρφωση των χώρων της σπηλαίου, και παραβίβει γεωμορφολογικές παρατηρήσεις και στοιχεία για τη χλωρίδα της. Σύμφωνα με την περιγραφή αυτή, το πρώτο τμήμα του σπηλαίου, μείωσες μετά την είσοδο (που έχει 26 μ. πλάτος), αποτελεί τον προθλάσσα του σπηλαιού. Το επόμενο τμήμα, που δημιουργεύει έναν δευτέρο – εσωτερικό – προθλάσσα της κυρίως σπηλαίου, έχει μήκος 40 μ. και βρίσκεται από το επίπεδο της είσοδου. Το τρίτο τμήμα της σπηλαίας, η προστέλλοντας την οποία ήταν δυνατό μόνο με αναρριχητικά μέσα, αποτελεί τη κυρίως αίθουσα, μήκους 50 μ., πλάτους 15-30 μ. και ύψους 8-15 μ.

Ο απλιγάρχης διάλογος είναι εντυπωσιακός, με διεύθυνση B-N. Το συνολικό μήκος της είναι 120 μ. και η υψημετρική διαφορά της είσοδου από το βαθύτερο και τελικό τμήμα του σπηλαιού είναι 79 μ., σύμφωνα με τις πληροφορίες του Μάρκοβιτς. Ο ίδιος αναφέρει στο δεύτερο τμήμα της σπηλαίας την παρουσία διασκαλιών προσπελάσμου, κρυφών χώρων, με τεχνήτη διανοιγμένη πρόσβαση, που πρέπει να χρησιμεύει ως κρυφών περιάτων, υπόθεση την οποία στηρίζεται σε ιστορικές αναφορές για την παρουσία περιάτων στο νησί κατά τη Μεσαιωνική. Στο χώρο αυτό ο αρχαιολόγος Σπυρόπουλος και Ζαφειρόπουλος, το 1974, ανακάλυψαν ανθρώπινα στάτη και δότρακα, τα οποία φύλασσανται στο Μουσείο της Πάρου.

Ο σταλαγμιτικός διάλογος είναι εντυπωσιακός, γράφει ο Μάρκοβιτς, το λαμπτήρισμα απένω κρυστάλλων και οι χρωματικές εναλλαγές τους αναδεικνύουν το σπήλαιο της Αντιπάρου σε ένα από τα ωμοφρότερα σπήλαια της Ελλάδας. Στο εσωτερικό του σπηλαιού αναφέρει ο Μάρκοβιτς την παρουσία αρχαίων επιγραφών, μία από τις οποίες αποδίδεται από την επισκεψή του Μ. Αλεξανδρού. Ιδιαίτερη μνεία κάνει στην επισκεψή του σπηλαιού από τον μαρκήσιο φαντιλέ, πρέσβη της Γαλλίας στην Πόλη, ο οποίος παρέμεινε στο περίπλο με την πολυεμή συνδεσή του τρεις μέρες τα Χριστούγεννα του 1673 και το ανέδειξε σε προσφίλες αντικέιμενο της ευρυπαίκης ταξιδιωτικής βιβλιογραφίας του 17ου και του 18ου αιώνα. Κατά τη γνώμη του Μάρκοβιτς, ο χώρος της σπηλαίας είχε χρησιμοποιηθεί σε διαφορετικές περιόδους στο παρελθόν και ιδιαίτερα στην κλασική περίοδο. Η εξέταση των ευρημάτων της σπηλαίας, σύμφωνα με τις αρχαιολόγους Λ. Καραλή

Εσωτερικός
σπηλαιού Αντιπάρου.
(Εξάρχη ο Α. Μάρκοβιτς).

Εσωτερικός
σπηλαιού Αντιπάρου
(φωτ. Α. Μάρκοβιτς).

και Χρ. Βελλίδηνος, έδειξε πως: «Η κεραμική, γενικά χονδροειδής, είναι ενδεικτική τόσο παλαιότερων όσο και νεότερων περιόδων. Αντιπροσωπεύεται από χρυσικά, κυρίως, αντικείμενα, χύτρες, πινάκια, αλλά και αμφορέες και σινογές. Οι καπιγορίες αυτές είναι λιγότερο ή περισσότερο διαχρονικές, λίγα μελανόφωτη στρογκά, μικρού μεγέθους, αντρουν σε πιο πετρώτικη κεραμικά, που συναντώνται συχνά, τόσο στα κλασικά χρόνια όσο και αργότερα. Όστρακα με καστανό υάλινα παραπέμπουν στην εποχή της Τουρκοκρατίας και αργότερα. Τα βραύματα εμφανίζονται σε μεγάλη μέρος καμένα, λόγω της χροτικής τους λεπτουργίας».

«Η τυπολογική ανάλυση του υλικού και η ένταση του στο περιβάλλον του σπηλαίου αποτελούν δείκτες διαχρονικής χρήσης του χώρου, μέσω από την οποία δε διαφαίνεται ιερός χαρακτήρας. Αντιθέτω, τα κατάλοιπα τροφής, χρωματιστικό τόσο του παλαιού περιβάλλοντος όσο και του διατηρητικού κωβεστώντος, ενισχύουν την άποψη ότι το σπήλαιο χρησιμεύει σε χώρος περιοδικής κατοίκησης για μικρές ομάδες ανθρώπων».

Στο αδημοσίευτο χερόγραφό του, ο Μάρκοβιτς αναφέρει την απόφαση του τότε Οργανισμού Τουρισμού Αθηνών για την πραγματοποίηση τεχνικών επιβεβάσεων και κατασκευών που θα διεργάζονται στην επικεφαλή του σπηλαίου, και ιδιαιτέρα την κάθεδρα στη «Μεγάλη αίθουσα». Μέλιστα, εκφράζει την ελπίδα να χρησιμοποιηθούν τα κατάλληλα μέσα και ειδήκοι, ώστε να περιοριστεί ο κίνδυνος αλούσσων της φυσικής διαμορφώσων του σπηλαίου. Στυχώς, οι επλοές του Μάρκοβιτς δεν εκπλήρωθηκαν.

Συστηματική εξέρευνη, χαρτογράφηση και μελέτη βελτίωσης της τουριστικής διαδρομής του σπηλαίου της Αντιπάρου πραγματοποιήθηκε το Δεκέμβριο του 1979 από την Ελληνική Σπηλαιολογική Εταιρεία.

Αναφορές στα λατρευτικά σπήλαια του θεού Πάνα στην Αττική μέσα από το αρχείο του Α. Μάρκοβιτς

Χάρις Δεληγιώργη Αρχαιολόγος

Από το εκτενές και τόσο ενδιαφέρον αρχείο του Μάρκοβιτς, που έχουμε επιτέλους τη χρήση να μπορούμε να μελετησου-

με, δεν θα έλειπαν και οι αναφορές στα περίφημα λατρευτικά σπήλαια του Θεού Πάνα, των οποίων οι περιγραφές καλύπτουν πάλια λεπτομέρειες μέσω τουν ανέκδοτου Σπηλαιολογικού οδηγού του.

Τα πατηλώνιδη καλύμματα της Ακρόπολης, της Βάρης, της Πάρνηθας, του Μαραθώνα, του Αγαλέων, θέσεις όπου η αρχαιολογική ανασκαφή πατηπούσε ιερά άμφεμέριμα στη λατρεία του Θεού, περιγράφονται η απλά αναφέρονται από τον Μάρκοβιτς: Άλλα και για τα σπήλαια του Νταβέλη και της Κέρατες, που μόνο ενδειξεις ή βιβλιογραφικές αναφέρονται υπόργον για την εν λόγω λατρεία, μας δίνει σαφείς περιγραφές, πολὺ καταποτικές τόσο για τη γεωλογική σύσταση των κοιλωμάτων όσο και για την πανίδα τους.

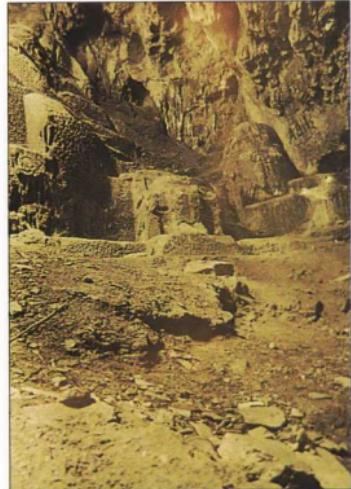
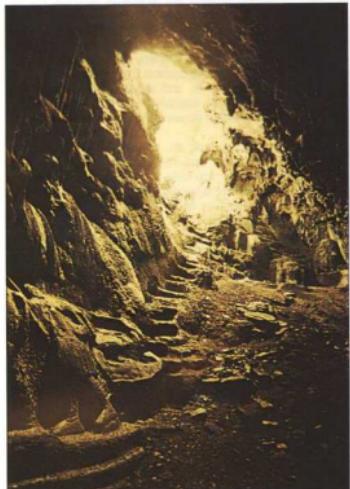
Σπήλαιο Βάρης

Για τα σπήλαια της Βάρης η Νυμφόλιτη, αφού κάνει μια εμπειριατικήν περιγραφή του εσωτερικού, αναφέρεται στην πληθώρα των γνωστών αναγλύφων, καν επιγραμματικά δηλώνει στη μερική απ' αυτά κατασκευάστηκαν από τον ίδιο τον Αρχέδωμο, μετόκιο από τη Θήρα, απ' όπου μετέφερε τη λατρεία των νυμφών στο σπήλαιο της Βάρης. Σύμφωνα με τις επιγραφές σε αυτό, ο Αρχέδωμας κατοίκησε και εξωράισε το σπήλαιο.

Κατά την περιγραφή των αναγλύφων της σπηλιάς μνημονεύει και μια λεόντοκεφαλή λαζαρεμένη κοντά στο ανάγλυφο της ακεφαλής καθητής θηλυκής θεότητας, η οποία — λεόντοκεφαλή — δεν υπάρχει στημέρα.

Σπήλαιο Μαραθώνα

Η σπηλιά του Μαραθώνα (Οινόν Β), την οποία περιγράφει με κάθε δυνατή λεπτομέρεια ο Παυσανίας, έγινε γνωστή μόλις το 1958 από τον έφερο αρχαιοπότιτον. Μέχρι τότε, οι πολιότεροι ταυτίζουν το σπήλαιο αυτό με κάποια άλλη που υπάρχει στη ΒΑ πλευρά του λόφου της ακρόπολης της Οινόν. Αξέρει να σημειωθεί ότι ο Μάρκοβιτς γνώριζε τη σπηλιά του Παυσανία από το 1927-28. Στο σπηλαιολογικό οδηγό του δίνει πλήρως περιγραφή του εσωτερικού της, που ταυτίζεται πλήρως με τις διαστάσεις των αιδουρών, τη γεωλογική τους σύσταση, τη διαμορφωση τους, όπως ακριβώς δίνονται και σε ένα εντυπωσιακό σε μεγέθος είδους ακρίδων που ενδημούσουν μέσα στο σπήλαιο και τις οποίες ονομάζει «Τρωγλοφίλες».

Βιβλιογραφία

Markovits, A.: «Die Schachtheile von Antiparos und die Inseln Paros und Antiparos». Αρχείο ΑΜ, χειρόγραφο ΜΑΡΚΟΒΙΤΣ, σελίδες 25, 1930.
Ιελινού, I.: Σπηλαιολογικός οδηγός της Ελλάδος, Αθήνα 1972.
Πετρογελάνου, Α.: Τα σπήλαια της Ελλάδας, Αθήνα 1984.

Σκαρίφημα σπηλαίου
Νυμφόλιτης.
Σχέδιο Α. Μάρκοβιτς.

Οστρακό
με παρόσταση νυμφής.

Σπήλαιο Νυμφόλιτης.
Γλυπτό γυναικείας βεστότας
(φωτ. Α. Μάρκοβιτς).

Εισόδος
σπηλαίου Νυμφόλιτης.

Reviews

Deligiorgi, H.: "Le Culte du Dieu Pan en Grèce", *Archeologia*, 171, 36-40, 1982.
 Markovits, A.: "Fuehrer durch die Höhlen von Hellas. Aus der Unterwelt Griechenlands", *Aρχαιο AM*, χτυπόργ. ΜΑΡΚΟΦΑ, 40, σσ. 47-54, 1930.
 Παπαδημητρίου, I.: "Ανασκαφή στην Λαύρα Πάνως", *Π.Α.Ε.*, 1900 (Πάρνηθα), 1958.
 Τραυλός, I.: "Σπήλαιο Μεγάρων", *Α.Ε.*, 1900, σσ. 109-122, 1902.

Σπίλια Ασφυκτής

Η σπηλιά του Δαφνιού στο Αγίαλεω είχε ανασκαφεί το 1937 από τον Ι. Τραυλό. Ο Μάρκοβιτς επισκέφθηκε τη σπηλιά το 1939, δύο χρόνια πριν από το θάνατό του. Συνέλεξε πλήθος οστάρκων, που ήταν δεν πιστοποιούν καμιά μορφή λατοτύπων από τον 5ο π.Χ.

Σπήλαιο Κερατέας

Η σπιλιά της Κερατέας, ή, άνω την ονομάζει ο ίδιος, οπλιά Οινούκ (στην τοπική αρβανίτικη έκφραση, που σημαίνει στον κόφρο ή στον κόφρο μου, δηλαδή στο εσωτερικό μου), περιγράφεται με λεπτομερέστα στο οπλαιολογικό του Μάρκοβιτς και χαρακτηρίζεται από τον ίδιο ως μια από τις πιο όμορφες της Αττικής, με ενδιαφέροντα αρχαία λατρεία. Η σπηλιά της Κερατέας πρέπει να ήταν λατρευτικός χώρος, όπως ιπποτοποιείται από την πλήρωση των οστράκων λυχνίων και σπασμένων εδωλών που βύσσανται σε επιφανειακά στρώματα στο εσωτερικό της. Άλλα και βιβλιογραφικά αναφέρονται, για την ίδια την σπηλιά δωρὶς και για τον ύμων από αυτήν εσωτερικό χώρο, αναφέρουν αρχαιολογικά κατάλογο (π.χ. στο Κερατούνο, 300 μ. ΝΔ. της σπηλιάς, βρέθηκαν δότρα και τιμῆτα λυχνώρων). Ο Budholz αναφέρεται στη μικρινιάκη ακρόπολη της περιοχής, σε ώριμος 30 μ. Ο Κερέας αναφέρεται στην θέση Στρίπι, μεταξύ Κερατέας και Κακής Βλάσσας βρέθηκε Ιερό Αρρόδητης «Κεφαλή» και στην ίδια την Κερατέα είναι «Πάνεον». Την αναφορά αυτή ως γνωρίζει σήμερα ο Μάρκοβιτς, αφού και ο ίδιος ονομάζει την σπηλιά «Πάνεον». Τα μπορούσαμε ασφαλώς, να πιστοποιήσουμε και να αποδείξουμε πολλά, αν γνώνας μας στρωματογραφική τοιχ., αλλά ακόμη και σήμερα μένουμε μόνο στις ενδείξεις και τις αναφορές σε ότι έχει σχέση με το πτερόαιδο αυτό.

Τα οπιλιά του Πλανή, που δεν αναφέρονται στον οδηγό του Μάρκοβιτς, και που είναι εγκαρβιωμένα στη πρόκειται για αρχαία ιερά, είναι το Νυμφαίο Πεντέλης και την οπιλιά των Μεγάρων. Ήσυν γιατί η ανακάλυψη τους έγινε πολύ αργότερα από την εποχή του.

Άνταλμπερτ Μάρκοβιτς - Κριτικά και φιλολογικά έργα

W. Benning

Καθηγητής Γερμανικής Φιλολογίας, Πανεπ. Αθηνών

Αυτό που ευτυπώσατε τον ειδικό στον Ανταλύεπερ (ή Μπέλα) Μάρκοβιτς, τον γερμανόφωνο Ούγγαρο ερευνητή σπηλαιών, είναι το πολύτερο έργο του. Εκτός από γρα-
πτήσεις μαρτυρίες για τις επιπολαμένες δραστηριότητες του,
κληροδότησε στο Ανθρώπινο Μουσείο χειρόγραφα με
ιστορικές και λαογραφικές μελέτες, φιλοσοφικές αναζητή-
σεις, φιλολογικές κριτικές και λογοτεχνικά δοκίμια.
Από εναν κατόλιπο — σε επιμέρους λεπτομερείς, όχι πά-
ντα ακριβή — των διάλεξεων του Μάρκοβιτς στην περίοδο
1922-1936 (του αφορούν, όπως ο ίδιος σημειώνει με υπερ-
πράφεια, 743 διάλεξες σε συνολο 150 χιλιάδων ακροταρ-
κών και από ανακοινώσεις παρουσίασης των έργων του,
είναι γνωστό πώς τα σωζόμενα κείμενα καλύπτουν ένα μέ-
ρος μονάχα των βενταών με τα οποία έχει ασχοληθεί
ο Μάρκοβιτς και πως η συλλογή των λογοτεχνικών σχεδιά-
σμών του ήταν η κατα περίπτωση δεν είναι πλήρης.
Με μία μόνο εξίσειρα, οι εργασίες του δεν είναι χρονολογη-
μένες. Βέβαια, αναφέρομενες ημερομηνίες στα κείμενά του,
όπως και συντεταγμένα με βιογραφικά συμβάτα για τα οποία
γίνονται υπαναγνώσιμοι, αργούν κάποια πιθανότητα χρονολο-
γήσεως τους. Εξακολουθώντας διαπιστώσεις δεν μπάρων.

Φιλελληνισμός

Μετά την Αυστρία και την Τσεχοσλοβακία, η Ελλάδα είναι για τον Μάρκοβιτς ο προναόμιος τόπος για τις έρευνές του, για επιστημονικές απαρφές και διατάξεις. Ο καταλόγος του περιλαμβάνει σε 14 χρόνια 145 διαλέξεις και παρουσιάσεις έργων του σε 26 ελληνικούς τόπους, από την Κέρκυρα ως την Κνωσσό.

Το εκδότη, ακομή και στα φιλολογικά κείμενα του, ενδιαφέρον για τη χώρα είναι συνδεδεμένο με έναν φιλελληνισμό, ο

οποίος στηρίζεται σε θεώριες της ευρωπαϊκής και ιδιαίτερα της γερμανικής παράδοσης του 18ου και του 19ου αιώνα, στον οποίο δύνας δεν κυριαρχεί τη πολιτική επαναστατική τάση που σημάδεψε την προεπαναστατική περίοδο του 1840 στη Γερμανία, αλλά μια εθνικοτική ανυψώση των πραγματικών κοινωνικών συνθηκών στην Ελλάδα, το πρώτο μισό του 20ού αιώνα.

Ο Μάρκοβιτς παραπονείται με διδύμη επιχειρηματολογίας –απόρριψεσας από τον πολιτικό πεποιθαμένο του Rousseau –, η οποία υπόβληκεν ιστορικά, αλλά και ιδεολογικά, εξειδικευμένης θέσεις της λεγόμενης γερμανικής προσευτικής αντιδράσεως, συμφώνα με την οποία η πολιτική πρόδοσης στην κεντρική Ευρώπη θα μπορούσε να μετατρέψει τον ανθρώπινο «αν» ανελέυθερο και τεχνητό πράσινο. Σ αυτό το τόσο εκφραζόμενο στο αντιπρόσωπες πηγή «ευεργετική φυσικότητα και την αμεσότητα μιας ελευθερίας και εσωτερικής ελεύθερης», η οποία πρέπει να διατηρηθεί στην «ελεύθερη χώρα της Ευρώπης, την ευλογημένην Ελλάδα» (Greekisch Freiheit, σ. 1). Αυτό δεν παραπομπή μόνο σε ονειρικές παραστάσεις του Heidegger, θεμέλιο της φυσικής ελεύθεριας και ισότητας (ως ἀνα, σελ. 2) είναι η αυτονόμη αναγνώση «της πρωτοπότετας και του μοναδικού, ως ενιαίας, ανεξάρτητης και ολακληρωμένης αποκοπής».

Και όταν συνέβη αυτή τη θεμελίωση της Δημοκρατίας με την Κλασική περίοδο – χωρὶς να παραγγίγεται ως σημαντικό παράγοντα στην ιστορία του ελληνικού κράτους την περίοδο των Τουρκοπολιτών –, ίωβες κανένας και ανέτησε από την πρωινή περίοδο του Hegel, στην εποχή της αποτικής αυτοκρατορίας ή της αντιλήψης του Schiller για τον απολογικό, που στρίβεται στην αυτογνωσία του αρχαιού. Ενωμένοι με τον εαυτό του και ευτυχίσμενοι στην επίγνωση της αθροίστησης φύσης του. Έτσι, από μια μετάβηση της εκτίμησής του για την κλασική αρχαιότητα στο σύγχρονο στόχο, έπειτα με διάθεση αρμονικής παρουσίας των ουσιών την περίοδο του 2010 αώνα.

Ο Μάρκοβφιτς ωθείρε πώς το κοινωνικό γήγενοςα στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από την αρμονία της εσωτερικής και εξωτερικής στάσης του κάθε πολίτη και την επαλλασσόμενη ελλεύτερη αναγκαστικής ιεραρχικήμενης σχέσεων. Η μόδιτη πηγάδια από την ωραία και αυγαθή φωτα. Και προκεμένου να πραλούει προκαταλήγεις, κατά της «ανατολικής νοστροπαίας», τονίζει ότι μόνο με την εγκαρδίστητα, τα αισθήμα φωτός Εφενίς και την σύγχρη για την πατριότηταν Ελλήνων, αλλά και την υποβιβασμένη πολιτιστική επίπεδο στην εξωτερικό (Das Ausland) θεωρείται από την

Λογοτεχνία, Πολιτική, Επιστήμη

Η πιο εκτενής και περισσότερο περιεκτική λογοτεχνική κριτική του Μάρκοβιτς, ο Αλέξανδρος Ρεβέτης ως ποιητής και πολιτικός, παρουσίαζε τη ζωή και το έργο του γνωστού Ούγγρου ποιητή. Εάν ο φιλελληνισμός του Μάρκοβιτς συστατικά σπρέιται στην εύψηφη του αιώνιμη πατριότητα, η παρουσία του Ρεβέτη σπρέιται στον έπαινο της ιδιοφυΐας φυστή, που στην προγραμματική εισαγωγή αντιπαρθείται στην «πνευματική Κατερόπετρα του καθημερινού ανθρώπου» και στην «μεγάλη μάζα μορφωμένων», οι οποίοι, σε κατάσταση «εντοκτάσθησαν συναίσθησης», δεν σπέρνονται στην αποικιακή και καθολική άειδη της ποιητικής.

Σκηνή από την εποχή των έρευνών του Μάρκοβιτς στην Ελλάδα (φωτ. Α. Μάρκοβιτς).

δημιουργίας, αλλά σε επιπλέοντες κοινωνοποίες; Στη συμπεριφορά και τις συνήθειες του ποιητή;

Αυτή η –προφανώς στον Νίσσε– προσανατολισμένη αντιλήψη συνδέεται στενά με την αισική παράδοση του 18ου αιώνα. Ο Μάρκοβιτς αντιλαμβάνεται τη μεγαλοφύλα με την έννοια του Rousseau και με την έντση της συγκυριακής αυθεντικότητας, κατά την οποία η ολοκληρωμένη προσωπικότητα του ποιητή επιβάλλεται στις όποιες απελεύθερες της ποιητικής πράξεις, και το σύμπλοκον της συνέστησης λωρίων και ποιητης –παρά τους τυπολογικούς εκτροχισμούς– διασφαλίζει, μέσω της διαιωνιτικής βεβαίωσής της, την αληθήνα αντιλήψη των προσαγγίστων.

Ο εκλεκτικισμός που εξετερικεύεται σ' αυτή την αποστασιαματική αντιλήψη της ιδιοφύΐας δεν αποτελεί συνθετικό επίτευγμα του Μάρκοβιτς, αλλά μόρφωμα από τις αρχές του 20ού αιώνα του ιδεολογικού γηγενισμού της «προσδετικής αντιδράσης», στην οποία κατατάσσεται ο ομάδα του Georg με τη θεωρία της ιδιοφύΐας.

Έτσι, και η σύλληψή του για τη λογοτεχνία, ως αυτούργαρη στη συντερόπτητας της μεγαλοφύΐας, δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί αναγκαστικά ερμηνεία νεωνίσμους που αργύρευτε αρωμάδει στην Κανάνηση της απλούστητας. Η αντιθέση που θα προέκυπτε απαραίτητα από τον εμπειρισμό των νοητήσεων της αισιότητας του Schiller έχει, ήδη, αναφέρει στις θέσεις της συντηρητικής πολιτιστικής επανάστασης. Λαικότητα και εθνικός χαρακτήρας επιτέμπτων τη σύνθετη της ιδιοφύΐας και της απλούστητας. Και στις δύο έννοιες στρέβεται ο Μάρκοβιτς. Ο Petoeff είναι για αυτόν ο πιο λαοφύλος Ουγγρός. Ιδιοφυής απλούστητη τεκμηριώνεται με ένα χωρίο του Petoeff: «Ο υπαγγείος λαός είναι ο μόνος Alexander Petoeff, και διά εγώ είμαι –καλό ή κακό–, αυτό είναι απότομα του χαρακτήρα του λαού». Ετσι στρέβεται ο Μάρκοβιτς σε κεντρικές κατηγορίες (έθνος, λαός, ιδιοφύΐα) του γηγενιστικού λόγου, χωρίς όμως, να ταν αποδέχεται. Κατ αρχήν δεν μπορεί πολιτική και κοινωνικά να χαρακτηρίστε συντηρητικός. Έτσι, αν και επικείνεται τον επαναστατικό Petoeff, λόγω των θεωρητικών αδυναμιών του και της ελλήνικος σχέσης του με την πραγματικότητα, ως «αδέξιο και

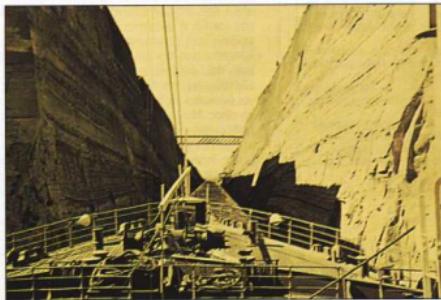
άτυχο πολιτικό», παρ' όλ' αυτά αναγνωρίζει στο ριζοταπτισμό του και στην ανάγνωσή του για την ελευθερία, έστω και με έλλειψη μέτρου ή με υπερβολική εξδιδάνεση, ένα «εγγενές πρότυπο», το οποίο αντιπροσωπεύεται στα ίδιωτα ενδιαφέροντα και στην ατομική «φιλοκέρδεια» του Rousseau. Επίσης, διαφοροποιείται από την αισιότητή της λεγόμενης προσδετικής αντιδράσης, η οποία οφείλεται στις θέσεις της, κυρίως, στηνής άρρωστης κάθε μπρεσονιστικής θεωρίας και πράξης. Θεωρώντας βασικό την ποίηση στην αυθεντικότητα της, προσδέεται στην ποίηση της ιδιοφύΐας, ως παρορμητόμενο ο οποίος αντιπροσωπεύεται στα κάθε πράκτηκ, ως «τύπω» το οποίο διαβλέπεται από το παρελθόν καθώς το μέλλον, και ως διαβούτη της οποία χειραρέφεται από κάθε διανοητικότητα, προσεγγίζει με τον τρόπο αυτό, ο ίδιος, σε μπρεσονιστικές αντιλήψεις. Χαρακτριστική για την ομάδα Georg θεωρούν οι Hartmann-Hermann την κριτική του Friedrich Gundolf προς την μπρεσονιστική απολύτη κάθε «αυθεντικότητας, ιδιομορφίας ή ιδιαιτερότητας και προς τον «κυνηγό των εντυπώσεων», που προτίμησε «τον παράδειρο από τον αισιότητα, τον βασιματούσον από τον ποιητή, τον τυχωδικότητα από τον ήρωα και τον φλύαρο από τον σαφέα ομήλητη».

Αυτή η κριτική του Μάρκοβιτς στο Ανθρωπολογικό Μουσείο, οφείλεται περιγράφοντας εντυπώσεις από τα ταξίδια του στην Ελλάδα, όπου πάντοτε έρχεται κάθε ιδιαιτερότητα ενός, λιγότερο γνωστού στο γερμανικό χώρο, πολιτισμού. Ο Μάρκοβιτς – με κάθε ομηρότεια προς τη χώρα που τον φιλοξένει – τονίζει τον ελεύθερο χαρακτήρα των περιγράφομένων περιοδιστικών.

Λαογετεχνικά κέιμενα

Δύο από τα τέσσερα σύντομα λαογετεχνικά πεζά κείμενα, που άρχισε, περιγράφουν ταξιδιωτικά συμβάντα.

Στο «Τάχαρα στα ελληνικά βουνά» περιγράφεται μια ορειβατική ανάβαση. Ο Μάρκοβιτς με ένα συνεργάτη του πραγματοποιούν ανάβαση από την Κινέτα στην κορυφή Καστράκι. Ένταση στη δύνηση προκαλεί η πτώση του ζώου (ενός γαϊ-

Αθήνα,
πλατεία Συντάγματος
(φωτ. Α. Μάρκοβιτς).

Ισθμός της Κορίνθου
(φωτ. Α. Μάρκοβιτς).

δάρου) — ποιο μετέφερε τον εξοπλισμό της αποστολής — στην απότομη πλάγια, θετόντα σε κίνδυνα τη ζωή του συνέργητου του, καθώς και τη ταυτόχρονη απωλεία του νερού, που στα γυμνά βουνά κάνει τη δύνα αφόρητη. Η ιδιαίτερητης της κατάστασης ανδεικνύεται με τις αναφορές σε λειψαριά, «λανούσιγανα κουνούπια» και έντονη καλοκαιρινή ζέστη, ήδη από το Πάσχα.

Ο Μάρκοβιτς επιδιώκει να επιπτεύει ακόμη περισσότερο την αισθητική και φιλογλυκή ένταση με την αιμοδιαστική αντικατάσταση του αριστού της αριθμητής των συμβάντων και της περιγραφής του τοπίου από έναν εισβάλοντα νεανότατο και έναν αποστασιατικό μονάδο, ο οποίος σηματοδοτεί τον επελγέντη της αιθελητικής κατάστασης:

«Ο λόγος εγκεί το πολλού εξαρσαντού πιον από τα χνοισμένα βουνά της Πελοποννήσου, καθώς βήμα-βήμα ανεβαίνειν φύλτερο. Όμως έπρεπε να φτάσουμε στο μικρό πλάτιμα εκεί επάνω, προκεκυνόντα να εξασφαλίστε καταλλήλως χώρα για διανυκτέρευση.»

Στις «Ταξιδιωτικές εικόνες του Μωριά» περιγράφεται η διαδρομή του τρένου από το πέρασμα του Ιασίουν της Κορίνθου ως το Ναύπλιο. Ταξιδεύοντας με το τοπικό τρένο ο Μάρκοβιτς περνεί κοντά από την — κατεστραμμένη από οισεύο — Κόρινθο και το βράχο του Ακροκρόνου, διασχίζει το πέρασμα της Νείσεως προς το Άργος, όπου αλλάζει οίγμα για να φτάσει στο Ναύπλιο μέσω Τίρυνθας. Η προβάλλουσα περιγραφή του τοπίου και των αρχαίων ερειπίων εμπλουτίζεται από διεύδεννες αναδρόμες στην κλασική μιθωλογία, από συγγράφες λαογραφικές παραπομπές και διάδαστες αναφορές στην καθολική συντηθειμένη διδρούμη τρένου. Η αριθητή είναι όμως μόνο το παρελόνι με το παρόν, ολλά επίσης συμπεριλαμβάνει τον αναγνώστη. Ο Μάρκοβιτς χρησιμοποιεί ξανά το απενεπνηκό λυρισμό του «εσύ», πιον από το οποίο υπαβλέπεται μια πραγματική σχέση. (Πίνακα). «Παρόλο που ενθυσιασμένος περιγραφές και τόσο έσοδος ιστορίες για αυτό το κάπτρο έχεις διάβασε, ίσως και κατά αρχαιολογικό να έχεις ανδρισθεί ... είσαι υποχρεωμένος να εκτηλήσεσαι, να διαμάζεσαι και να ενθυσιασθείς. Σε πιανο απογοητεύουν.»

Το τρίτο συντόμο πεζογράφημα, η «Ναυπλία», είναι μια περιγραφή της πόλης, που συνθέτεται σχεδόν μόνον ως προς το γεωγραφικό χώρο και τη χρονολογία των συμβάντων αλλά και στο ύφος της περιγραφής, με την προηγουμένη ταξιδιωτική αριθητή, υποδεικνύοντας έτσι ότι γράφτηκε αιώνες μετά από αυτήν. Αναδρόμες στην έλληνη μιθωλογία συνδυάζονται με αναφορές ιστορικών γεγονότων του Μεσαίωνα, ιστορικο-αρχετεκτονικής συγκρίσεις με περιγραφές της καθημερινής ζωής στην πόλη, στις οποίες η προβολή των πραγμάτων μεσού του Ευρείτασμας προσελκύει την προσοχή. Και εδώ εμπλέκεται ο αναγνώστης με τη χρήση του διευθέρου προσώπου «εσύ», που αιωρείται μεταξύ λιαρισμού και πραγματικότητας, πράγμα που φαινεται να προσφέρεται ιδιαιτέρως, όταν γίνεται λόγος ... μεταφορικά ή δή — για τη μουσική. «Περπατώνασαι εκεί τη νύχτα, σταν σε περιβάλλει μια ιδιόρυθμη μουσική ...»

«Οι αισθητέρες άνθρωποι, τους οποίους τελικά συντηθείσας αυτονόστες παρουσίες ...» απασχολούν τον Μάρκοβιτς στο κενεύο, του οποίου ο πότας, «Ο αλάοκτον των Αθηνών», υποδηλώνει έξωσην. Ασύνθιστες υπάρξεις που «ωντάνται στο δρόμο της Αθήνας, όπως τη πρόσθερη της ιταλικής Δημοκρατίας», ο οποίος, σχολαστικά τιμωνεύεται, δεσχάκει ακρόδια στα κοφενέα της πόλης, ο «ύγυροντος Διογένη», που ζει σαν το αρχαϊκό πρότυπο του σε πεδιά, αλλά έχει μεγάλη οδηγίανσα στις ερμηνείες, τις κρασι και τα καπνό, ή ακόμη η διάφορη ιδιορύθμιση επαίτες. Κάθε προσέγγιση ψυχολογικής ή κοινωνικής ευαισθησίας επικαλύπτεται από την ωπτεριστική ευχρήστηση του ιδιόρυθμου, που πεπένεικε ο Gundolf.

Εξετάζοντας την παροδία της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας, είναι δύσκολο να ταξιδέψουμε ο Μάρκοβιτς σε ένα συγκεκριμένο έδαν. Η προσπάθεια να συλληφθεί το έδαν, όπως στην παραδοσιακή τεγνοτροπία που δημιούργησε ο Alexander von Humboldt, συγχέτεται με την τάση της υποκειμενικά μεταφερόμενης διάθεσης και αναστολικής αντιδράσης, η οποία ανάγεται στη συναθροιστική ή ρομαντική ταξιδιωτική λογοτεχνία. Όμως η προσκόλληση στο επικαντό και το περιπτετώδες, η οποία υπαγορεύεται από την πρόσθετη ψυχαγωγίας μέσα από την ένταση και την αιφνιδιαστική έντονοτη, καροκλειανή επιθυμία, η τυχαίη αναμέμη των στοιχείων διαφορετικών ειδών, παραπέμπει στο αρχέτυπο από το οποίο εξελίχθηκε όλη η νεανική και ψυχαγωγική λογοτεχνία της 19ου αιώνα: τον Karl May. Η συγγενεία αφορά τόσο τις ομοιότητες στη δομή όσο και το ποιοτικό επίπεδο του λογοτεχνικού υφους.

Η ζωή και το έργο του Adalbert v. Markovits

Θεόδωρος Πίτσιος

Επίκουρος Καθηγητής Φυσικής Ανθρωπολογίας

Σπύρος Μαρκέτος

Καθηγητής Ιστορίας της Ιατρικής

«Για την επιστημονική έρευνα των σπηλαίων απαιτούνται μακροχρόνιες προσετοιμασίες και πολλά τεχνητά μέσα, οι ιδιόι μάς οι ερευνητές οφελούν να καταβάλουν ενθουσιασμό και αφοσίωση — πέρα από την ουελή και τη ζωή τους — για να δρψουν συνηθώς την αχαρία των συγχρόνων τους και να δουν την οικονομική άξονηση της εργασίας τους από αλλού, ενώ οι ιδιοί απέρχονται ελαφρώτατα.»

Α. Μάρκοβιτς (1928)

Στην περίοδο 1928-1940 ο Αυστριακός, ουγγαρικής καταγωγής, σπηλαιολόγος Ανταλύμπετ Μάρκοβιτς πραγματοποίησε εκτεταμένες σπηλαιολογικές έρευνες στη χώρα μας. Υπήρχε πρωτότοπος στην επιστημονική μελέτη των ελληνικών σπηλαίων, με ιδιαίτερη έμφαση στη σημασία των σπηλαίων για την απότελεσματική Προϊστορία της χώρας μας.

Εξερεύνησε περισσότερα από 500 σπηλαίων σε όλη την Ελλάδα, με τη Μακεδονία όπως την Κορινθία πραγματοποίησε λεπτομερείς χαρτογραφίες και διεξέβαινε επιφανειακές έρευνες και ανασκαφές σε μια σειρά από αιά, επιδύκνωτα κατά κυρίῳ λόγο να εντοπίσει τα ίγια απολελυμένων μορφών του ανθρώπου στα γεωγραφικά μας χώρα. Ο Μάρκοβιτς ασχολήθηκε με την έρευνα των σπηλαίων, αφού δίδεις τις σπουδές την σπηλαιολογία και απεκτέθηκε σε ερευνητικές αποστολές σπηλαίων και καροτσικών σηματιστών της κεντρικής Ευρώπης. Το 1918 έγινε γραμματέας της Αυτορρυνητικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας και αργότερα πρόεδρος της Αυστριακής Εταιρείας για την Έρευνα των Σπηλαίων και μελός της Σπηλαιολογικής Εταιρείας της Βιέννης και της Γερμανικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας του Βερολίνου. Επίσης, δημοσίευσε μελέτες για σπηλαίων της Αυστρίας και της Βόρειας Ιταλίας.

Ιδιαίτερο βάρος στην πραστορία έρευνα των σπηλαίων από τον Μάρκοβιτς είχε η ανάζητηση της Παλαιολιθικής περιόδου, μια ντελεύτηση της οποίας κατέλειπε σοβαρές θεωρητικές γνώσεις ώρα από τη βιολογική και την ποικιλιαστική εξέλιξη του Ανθρώπου και του οικολογικού του περιβάλλοντος στη διάρκεια του Πλειστοκαίνου, καθώς και προηγμένες τεχνικές μεθόδους, τόσο για την επιπόνητη διεξαγωγή των σπηλαιολογικών ερευνών του δούλο και για την ανάλυση και την επιστημονική ερμηνεία των αποτελεσμάτων τους.

Αυστριακή σπηλαιολογική αποστολή στην Ελλάδα

Το 1927 ο Μάρκοβιτς, ως πρόεδρος της «Εταιρείας για την Έρευνα των Σπηλαίων» στη Βιέννη, μπόρεσε, με την οικονομική υποτομή απόστρωσης κρατικών πετρελαιοποιεών, στην επιστημονική περιόδο της προστάσιας της Επαρχίας της Βιέννης και της Γερμανικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας του Βερολίνου. Επίσης, δημοσίευσε μελέτες για την παρούσα και την εξέλιξη του ανθρώπου στην Ευρώπη.

Το 1928 έγινε μέλος της Ελληνικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας, μετά από πρόταση της Λουκάνια Κούμπα, που έγινε ιδιαίτερης με ενθουσιασμό τις έρευνες του Μάρκοβιτς, όπως ανέφερε χαρακτηριστικά στην εισήγησή του. «Προς διευκόλυνση του προστάτου και κυριαρχού των παλαιοντολογικών ανθρώπων της Ελλάδος». Ο Κούμπας υποστήριξε ενεργά την πραγματοποίηση των ερευνών από την ουελή και τη ζωή του γεωγραφικού μας χώρου για την παρούσα και την εξέλιξη του ανθρώπου στην Ευρώπη.

Το 1928 έγινε μέλος της Ελληνικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας, μετά από πρόταση της Λουκάνια Κούμπα. Οι πρώτοι έξι μήνες του ερευνητικού προγράμματος αναλώθηκαν στη διεδοκινή επιπτώση σε εξάστηση όλων των γεωγραφικών ενοτήτων της χώρας μας, που άσχησαν την επιλογή της Μεγαρίδας, ως της προσφορτέρης περιοχής για την

Βιβλιογραφία

- Markovits, A.: "Griechische Freiheit", Manusk. Anthropol. Mus. d. Uni. Athen (3 S.).
- Markovits, A.: "Das moderne Griechenland", Manusk., Anthropol. Mus. d. Uni. Athen (7 S.).
- Markovits, A.: "Alexander Petofi als Dichter und Politiker", Manusk., Anthropol. Mus. d. Uni. Athen - I. Uni. Athen (29 S.), 1919.
- Markovits, A.: "Ostern in griechischen Bergdörfern", Manusk. Anthropol. Mus. d. Uni. Athen (4 S.).
- Markovits, A.: "Moreanische Reisebilder", Manusk. Anthropol. Mus. d. Uni. Athen (6 S.).
- Markovits, A.: "Nauplia", Manusk., Anthropol. Mus. d. Uni. Athen (B 5 S.).
- Markovits, A.: "Die Sonderlinge von Athen", Manusk. Anthropol. Mus. d. Uni. Athen (6 S.).

επίτευξη των σκοπών της επιστημονικής αποστολής. Έτσι, στις 10 Αυγούστου του 1928 ξεκίνησαν συστηματικές ανασκαφές εργασίες στις σπηλαίες της Κακιάς Σκάλας, κοντά στης Σκιάρωνδες πέτρες.

Το 1929 δημορφώθηκε στην Αθήνα μια επιτροπή υποστήριξης των σπηλαιολογικών ερευνών του Μάρκοβιτς, στην οποία πρόεδρες τμημάτικο του πρόεδρος της Δημοκρατίας Αλέξ. Ζαΐμης και συμμετείχεν ο Ελληνικός Ανθρωπολογικός Εταιρείας και η Γεωγραφική Εταιρεία, ως αρμόδιοι επιστημονικοί φορείς. Παρά όλα αυτά, μπόρεσε να έξασφαλιστεί μονάχα ένα μέρος των αναγκαίων μέσων για την έρευνας της περιόδου 1929-1931, ενώ ένα άλλο μέρος διατέθηκε από τον ίδιον τον Μάρκοβιτς.

Τον ίδιο χρόνο (1929) ο Μάρκοβιτς παρουσίασε σε συνέδριο της Ελληνικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας τα πρώτα πορίσματα των σπηλαιολογικών ερευνών του στη χώρα μας και λιγό αργότερα κατέβησε στην Ανθρωπολογικό Μουσείο τις πρώτες συλλογές των λίθινων εργαλείων και άλλων ευρημάτων, που προέρχονταν από τις ανασκαφές του στο σπήλαιο Ζαΐμη της Κακιάς Σκάλας.

Το σπήλαιο Ζαΐμη (Νο 413), που καταστράψτηκε κατά την κατασκευή του αυτοκινητόδρομου Αθηνών-Κορίνθου, ήταν το πρώτο που έδωσε βεττικά αποτελέσματα για τις προϊστορικές έρευνες του Μάρκοβιτς και είναι το πιο γνωστό – από όσα έρευνης – από τις δημοσιεύσεις του εκείνης της περιόδου. Το σπήλαιο βρίσκονταν στο μέρος περιποτής της Κακιάς Σκάλας, κοντά στο φιλάκι Νο 23 της σιδηροδρομικής γραμμής (δύο χιλιόμετρα) και 70 μέτρα υψηλότερα από αυτήν. Ήταν διανοιγμένο σε ένα ασφελτολιθικό έπαφα της απόκρισης παραλιακής ζώνης, σε ύψος 138 μέτρα από τη θλασσά. Η εισόδου του, που είχε τελείωσε αποφράγματικό από γεωλογικές προσχωτικές, μπόρεσε να εντοπισθεί από τη γεωλοφιλογική διαμόρφωση της περιοχής. Μετά την τεχνητή διάνοιξη της εισόδου έγινε δυνατή η ανασκαφή στην εσωτερικό του πτυχαία, που αποκαλύπτει:

— Τεσσεριά ανωτέρων στρωμάτων αρχαιογραφικών ορίζοντες (Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, ΙV, c, d), πάχους 70 εκ., που χαρακτηρίζονται από ευρήματα της Υπερτερής Λακωνικής ή και νευτερών περιόδων.

— Τρεις στρώσεις του οικού στρώματος (ΙV, f, g) που ανήκουν στη Νεολιθική περίοδο, η οποία την εποχή έγινε εθεωρέστοις ως η παλαιότερη πολιτισμική Βαθμίδα η περίοδος κατοικησής του ελλαδικού χώρου.

— Δύο προνεολιθικά στρώματα (V, VI), πάχους 45 εκ., που βρέθηκαν στείρα, χωρίς αποικιαδόπτες ήχητη ανθρώπινης παρουσίας στην πτυχαία.

— Τέλος τρίτη στρώματα (VII, VIII, IX), στα οποία διαπιστώθηκαν αιράνων γηγενών δύο πολιτισμών που παλαιότερων της Νεολιθικής περιόδου, που εντοπίζονταν για πρώτη φορά στην Ελλάδα.

Στο σπήλαιο Ulbrich (Νο 350) της Ναυπλίας, του οποίου η ακριβής θέση γνωστεί, ο Μάρκοβιτς επιβεβαίωσε την παρουσία των Μεσολιθικών πολιτισμών πάσσων που είχε ανακαλύψει στο σπήλαιο Ζαΐμη.

Στη διερεύνηση των ερευνών του ο Μάρκοβιτς αντικεπώντες δυνοτικούς ικανες για τις αποθηραύνσεις, από τη μια φυσικές δυνατολίες, όπως η ελεύθερη οδικού δικτύου και οι πρωτότυπες μετακίνησης, η ελονοσία, η λεωφυλασία τους θερινών μήνες, οι δυναμείς συνήθειας και οι κεφαλικές μηνες – ιδιαιτέρως στις απομακρυσμένες περιοχές – και οι κοικι δρόμοι διαβίωσής των απομακρυσμένες περιοχές εργασίας, εκτός των άλλων, προκαλούσαν ασθερές καθυστερήσεις στην εκτέλεση των προγραμματισμών εργασιών και επιβάρυναν το ήδη υψηλού κόστους των ερευνών, εξαπλώνταν τις μεγάλης ποσότητας και των σημαντικών απαιτήσεων σε εξειδικευμένο εξοπλισμό και βοηθητικό τεχνικό πρωτόσπιτο.

Κι από την άλλη, αντικείμενές αδυναμίες σε όλες τις φάσεις εκτέλεσης και εξιστοποίησης των ερευνών, όπως η ελληνική τοπογραφική και γεωλογική χαρτογράφηση των διαφόρων περιοχών, η αναπτυγμένη μελέτη των πλειστοκανικών αποθέσεων στη χώρα μας, η ελεγχόταλλή απαιτεύεταινε τεχνικού πρωτόσπιτου, καθώς και η αποστολή εξειδικευμένης βιβλιοθήκης και συγκρητικών επιστημονικών συλλογών, που αποτελούσαν παράστασης προϋπόθεσης για την επόπτωση μελέτων των ευρημάτων.

«Αυτές οι συνθήσεις», απημένει ο Μάρκοβιτς, «έγραγνη γιατί ακούμ και ντόπιον εντυπώνεται απόνα απορρούσιν ότι φορτώνουν συστηματικά τέτοια επιστημονικά προβλήματα της πατρίδας τους». Σε όλα αυτά ο Μάρκοβιτς είχε να αναπτύξει τη θεμέλιωση και ευρεία γνώση που διέβετε γύρω από το αντικείμενο την προγραμματισμένη μακρύχρονη ενασχόληση του με αυτό, την επαρκή τεχνική του κατάρτιση, τη σχολαστι-

κή προστοικασία και οργάνωση των δραστηριοτήτων του και την ακαπνοτική φυσική και πνευματική του κατάσταση. Η «Αυτοτελούσα Σπηλαιολογική αποστολή στην Ελλάδα», της οποίας η διρραγωτή έκπτωση το 1927 στη Βίενη, υπήρξε η μεγαλύτερη πρόβλκη στην απόδειξη της αποτελεσματικότητας της οδηγήντων, την σπηλαιολογικών ερευνών του στη χώρα μας: Ήργα για το οποίο έγινε ευρύτερο γνωστός στην Ευρώπη. Επισή, το 1930, ανακτήθηκε έκτακτος καθηγήτης της Προτεροτάσσας και τη Γεωγραφίας στο Γαριβ και το 1931 Διδάκτωρ της Προτεροτάσσας στη Βίενη.

Πέρα από τις επιστημονικές του επιδόσεις, ο Μάρκοβιτς διέδευτε μια ολοκληρωμένη προσωπικότητα με πολύτελευρα ενδιδόφερα, που αφορούσαν το κοινωνικό γίγνεσθαι της εποχής του, αλλά και την τέχνη. Επισή, ήταν γνωστός για την επιτυχημένη επίδοσή του και την αριστητή της τεχνικής του στη φωτογραφία, που χρησιμοποίησε εκτεταμένα, τόσο στην τεκμηρίωση της επιστημονικής του δουλειώς όσο και στην απεικόνιση προσωπών, καθημερινών άνθρωπων, τοπιών κλπ. Επίσης, ασχολήθηκε με τη λογοτεχνία, συμμετέχοντας ενεργά σε συναρφείς εκδηλώσεις και συλλήψεις ή ακόμη παρουσιάζοντας προσωπικό του λογοτεχνικό έργο με τη μορφή, κυρίως, πεζογραφιμάτων.

Επιστημονικές συλλογές

Το Μάρτιο του 1941, έξι μόλις μήνες πριν από το θάνατό του, ο Μάρκοβιτς έστειλε στον Ι. Κοιμάρη δύο επιστολές. Στην πρώτη επιστολή (10-3-1941) έγραψε:

«Άξιστα και αγαπητέ κ. Καθηγήτα, γνωρίζετε καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον, ότι τα τελευταία 14 χρόνια διέθεσα στον ολοέμμερο χρόνο μου και το σύνολο των διαβεβαίων μέσων στην υπηρεσία της προτεροτής και σπηλαιολογικής έρευνας στην Ελλάδα. Με την πάροδο του χρόνου συγκεντρώθηκε η πολύ αιδηρόλογο επιστημονικό υλικό, βιβλιογραφικών πηγών, εξόπλισμου, χειρογράφων και συλλογών ευρημάτων, κατά μεγάλο μέρος μη δημοσιευμένων. Όλες αυτές οι εργασίες ουδέποτε πραγματοποιήθηκαν με την επιθυμητή προσωπικότητα, αλλά για το γενικό υπόλοιπο και ιδιαίτερα προς το συμμέρουν εγώ αιδηρόλογο ...»

«Επειδή από το 1928 είχα την ημέρα για διεύρυνση της έρευνών μου που είναι στην αιγαίνη της Ελληνικής Ανθρωπολογίκης Εταιρείας και από εσάς προσωπικά είχα τη μεγαλύτερη υποστήριξη, προτείνω σαν είναι από κάθε άποψη σωστό, σε αυτή τη κρίσιμη περίοδο, για επιστημονική έργων στην ηγετική της ζωή μου στην Εταιρεία σας. Επισή, στα μέλλον θα μπορούσαν κάποιος να συνεχίσει το έργο μου έχον όρια ...»

Στη διεύρυνση επιστολή του (23-3-1941) ο Μάρκοβιτς σημειώνει: «Συνεδέω μάνια στην πρόταση της έρευνών μου στην αιγαίνη της Ελληνικής Ανθρωπολογίκης Εταιρείας και από εσάς προσωπικά είχα τη μεγαλύτερη υποστήριξη, προτείνω σαν είναι από κάθε άποψη σωστό, σε αυτή τη κρίσιμη περίοδο, για επιστημονική έργων στην ηγετική της ζωή μου στην Εταιρεία σας. Επισή, στα μέλλον θα μπορούσαν κάποιος να συνεχίσει το έργο μου έχον όρια ...»

Επίση στην πρόταση της έρευνών μου στην αιγαίνη της Ελληνικής Ανθρωπολογίκης Εταιρείας στην πατρίδα της, που θα ανέκειται στην Επανάσταση της Αθηνών, κατά την προσωπική σας κρίση και προς τον οικουπό της καλύτερης επιστημονικής αξιοποίησης του υλικού μου ...»

Βιβλιογραφία

- Κοιμάρης, I.: Συνεδρίαση 24ης Απριλίου 1928 της Ελληνικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας. Πρακτικά ΕΑΕ, 42-45, 1929.
Κοιμάρης, I.: Συνεδρίαση 27ης Δεκεμβρίου 1941 της Ελληνικής Ανθρωπολογικής Εταιρείας. Πρακτ. ΕΑΕ, 37-39, 1941.
Markovits, A.: Τέλι οικού μέρη στην Ελλάδα (πρόδρομος ανακοίνωση). Πρακτ. Ελλ. Ανθ., Επ., 1929, 114-134, 1929.
Markovits, A.: Die oesterreichische speleologische Expedition Griechenlands I. Mitteilung: Lage, Morphologie, Genesis und Höhleninhalte. Speleolog. Jahrb., Bd. XIII, Nr. 1-2, 1932-33, 133-146, 1932.
Πλατζής, Θ.: Οι ανασκαφές στην Αράχωβα του Αδαμίλη Μαρκόβιτς. Διήγηση. Επ. Αρχ., Bd. XIV, 1932-33, 94-110, 1933.
Markovits, A.: Aufgaben und Stand der heilenkundlichen und ungesc̄hichtlichen Forschung in Griechenland. Speleolog. Jahrb., Bd. XIII, Nr. 1-2, 1932-33, 133-146, 1932.
Πλατζής, Θ.: Οι ανασκαφές στην Αράχωβα του Αδαμίλη Μαρκόβιτς (1897-1941). Διέλιτο Ελλ. Σπηλ., Επ., 18, 1-2, 185-188, 1982.

ωμένος, παρά την τραγικότητα της στιγμής, να τοίνισ, ότι η ευγενής χειρονομία του απήχθη επιστήμονας υπέρ της Ελληνικής Επιστήμης δικαιολόγησε πλήρως την προς εκείνους ημετέραν εμπιστούσαν εις στιγμής αντίδοους και εν περιβόλλοντι εν πολλοῖς επιφυλακτικοῖς...

«Ως εντολοδόχος, νομίζη μόνη ὅπερα το καλύτερον, καταβεβαίας την κληρονομίαν των εις ταῦντας εἰς τον Πανεπιστήμιον Αθηνῶν, δᾶτον εμπιστούσιμον του Ανθρωπολογικού Μουσείου, μετά του οποίου ἀλλος τε η Εταιρεία μας αποτελεῖ το ειδανόν». Ή σαρός του Μάρκοβιτς εναντιερήθηκε σε οικογενειακό τάφο στο Ζόμπο της Ουγγαρίας. Στο αγγελτήριο του βανάτου του, η σύζυγος του Διαρόβετ Μάρκοβιτς εγραψε: «... Η απώλεια πιστού του μανούδικου ανθρώπου στην ωραιότερη ωριμότητα της ηλικίας του και πριν από την εκτιλίσμων των μεγάλων επιδημίων του, είναι στους φίλους του, όπως και σε μένα, αδιάνοια. Μαζί του έχουμε όλοι έδιναν νόημα και αξία στη ζωή μου».

*Σύμφωνα με αυτοβιογραφικό σπηλέωμα, που πρέπει να έχει γραφεί μετά το 1930, ο Ανταλμέτερ Μάρκοβιτς είχε γεννηθεί το 1897 και ο πατέρας του, Μ. Κούσταμ, ήταν στρατάρχης του ουγγαρικού στρατού. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Γερμανία και τη Βιέννη, με κύρια κατεύθυνση σπουδών την Προϊστορία και δευτερεύουσα τη Γεωγραφία.

ΤΟ ΣΠΗΛΑΙΟ ΓΟΡΤΥΝΟΣ ΟΠΟΣ ΤΟ ΕΙΔΕ Ο Α. MARKOVITS

Μιχάλης Δ. Δερμιτζάκης

Πανεπιστήμιο Αθηνών,

Τομέας Ιστορικής Γεωλογίας-Παλαιοντολογίας

Πρόλογος

Το σπήλαιο της Γόρτυνος, που έχει γίνει παγκόσμια γνωστό με την εσφαλμένη ονομασία «Λαζύρινθος του Μινώταυρου», βρίσκεται ΝΔ του Ηρακλείου, στην κοιλάδα της Μεσοπάρας – στους πρόποδες του όρους Ιθή – και υψόμετρο 413 μ. Η είσοδος του σπηλαίου, η οποία είναι ασφαλισμένη, βρίσκεται 3,8 Km βάρεια του χωριού Αγ. Δέκα.

Εξαιτίας της σημαντικής επιφανειακής εξαπλώσεως του και του διαδιλλώματος των σπουδών του, το σπήλαιο αυτό έχει αναφέρει από οργανωμένους ερευνητές ως ο «Λαζύρινθος» των Μινωικών χρόνων. Ο «Λαζύρινθος» ήταν προφανώς αρχικά ένα φυσικό σπήλαιο, το οποίο διευρύνθηκε και χρησιμοποιήθηκε κατά τους Μινωικούς χρόνους για την εξέρδηση δουκιού και διακοπτικού υλικού, της αλβαστρεύουσας γύψου. Η κατοίκηση και η ισχυρή του διευρυμένου τεχνητού σπηλαιού της Γόρτυνος υπήρξε συνεχής μέχρι σήμερα (Dermitsizakis et al. 1990).

Κατά τα διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου το σπήλαιο χρησιμοποιήθηκε ως απόθεμα πυρωμάχων από τους κατακτητές. Το γεγονός διασύνολε της περιεργασίας της σπηλαιολογικής έρευνας, αφού πρέπει προηγουμένως να εκκαθαρισθούν τα πυρωμάχα.

Το σπήλαιο Γόρτυνος εξερευνήθηκε από την Α. Πετρογείλου και ομάδα της Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας το 1985. Περιγράφει όμως τους σπηλαιούς έγινε νίνι από τον σπηλαιολόγο Α. Markovits, ο οποίος δεξιεύγειε πρωτοποριακές έρευνες από τη Μακεδονία έως την Κορίνθη. Ο Markovits το 1928, με επιχορήση του Εμπ. Μπενάκη και της Ελληνικής Κυβερνήσεως, ερεύνησε διάφορα σπήλαια από παλαιοανθρωπολογικής πλευράς. Εξαιτίας του πρώρου βανάτου του, ελάχιστες εργασίες του έχουν δημοσιευθεί σε ένα και ελληνικές περιοδικά και εφημερίδες. Οι σημειώσεις του, οι σίδηροι συλλογές και τα αποτελέσματα σημαντικού υλικού βρίσκονται κατατεθεύμενα στις σύλλογες του Ανθρωπολογικού Μουσείου της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Η περιγραφή που αναπτύσσεται στην παρούσα εργασία για το σπήλαιο Γόρτυνος βασίζεται στο πρώτως ποτέ ογκώδες πρωσποκαρχείο του Α. Markovits, με σκοπό την ανάδειξη των ιδιαιτερών πληροφοριών που αυτή περιέχει και τον συνδαμό της με τα γεωλογικά δεδομένα που διέπουν την ευρύτερη περιοχή. Το χειρόγραφο του «Λαζύρινθου του Μινώταυρου» του Markovits αφορά τις σελ. 143-149. Στις υποσημειώσεις παρατίθενται τα στοιχεία από την προσωπική της διερεύνηση του θέματος και η βιβλιογραφία.

Εισαγωγή

Ο Λαζύρινθος της Κρήτης, συνδέομενος με την Ελληνική Μυθολογία, απαρχήστε κατά κορύφας διάφορους ερευνητές, οι οποίοι ασχολήθηκαν αφενός με τον εντοπισμό και την αναγνώριση της θέσεως, αφετέρου δε με τη δημιουργία του και τον σχηματισμό του. Οι πολλοί, τρεις είναι ειδικά οι χώροι οι θεωρούμενοι ως οι πλέον πιεστοί, και στους οποίους έχουν πιστοποιηθεί σχετικά ευρήματα: το ανάκτορο της Κνωσού, στο οπήλαιο της Γόρτυνος και το σπήλαιο Αγ. Παρασκευής Σκοτινού Ηρακλείου.

Οι γνωστοί, ο μήθος αναφέρει ότι ο Μινώταυρος κατοικούσε στο βάθος ενός φωτερού και πολυπλάκου, δασιάλωδους σπηλαίου που το έλεγαν λαζύρινθο. Η ερωτευμένη κόρη του Μίνωα, Αριδάνη, καθοδήγησε τον αγαπημένο της δινοντάς του το μιτρό και έγινε Είρος. Ο θρησκευτικός βαθμός της έπινε τον Μινώταυρο και με τη βοήθεια του λαζύρινθου^{1,2,3,4}.

Ο Διούδος στο Σκελετόντινον Αναφέρει: «Ο Διούδος, όταν πήγε στην Αγίαπο, έμεινε εκδύμας με την εξαιρετική τέχνης κατακευή του λαζύρινθου και σταν έπεισθε στην Κνωσού, προσέβη στην κατασκευή παρόμιου λαζύρινθου για τον Μίνωα». Αναφέρομενος στο ίδιο χρόνο ο Πλίνιος χαρακτηρίζει το λαζύρινθο της Κορής ως το ένα εκατόστοιχο του λαζύρινθου της Αγίαπος. Ενώ στο Savary (1797)⁵ θεωρεί ότι το ανάκτορο της Κνωσού ήταν ηδη κατερραγμένον την εποχή των Πλίνων^{7,8}.

Κατά καριούς ασχολήθηκαν με το ίδιο θέμα διάφοροι περιηγητές και φιλοσόφες του Μεσαίωνα⁹. Από τους πλέον σημαντικούς, οι οποίοι θεωρούνται ότι σημαντικός του περιπλόκος λαζύρινθου¹⁰ ο προτερήματος της Γόρτυνος είναι φυσικό σπήλαιο που καλύπτεται και εμπειρα τεντών διεύρυναν τους πυριούντας στρώματα από ολόκληρο τον υπερυπέκειο λόφο (εικ. 1,2) και φέρουν τις αιώνιες με τα λατόμητα των κατακύρωψιν τοιχυμάτων του σπηλαίου. Τα απορρίμματα που τοποθετήθησαν στη πλάγια για να μην εμπόδιζουν τη διάσβετα (εικ. 3,4) είναι νοι Ρανδόφη (1887), Τουνεφέρτ (1700), Μαΐων (1750), Savary (1779), Fabreguettes (1834), Scatt (1834), Prokesce (1832), Raullin (1845).

O Faure (1958)¹¹ θεωρεί ότι ο μινωικός λαζύρινθος πρέπει να αντιτοιχούει στο σπήλαιο Αγ. Παρασκευής, στο χωρό Σκοτινού της κεντρικής Κρήτης. Την αριών της αυτή σπηλιάς, αφενός μεν στα αρχαιολογικά ευρήματα από ανασκαφές των Evans, Pendletonbury και Δαμάρα, αφετέρου δε στις μορφές που έχουν δημιουργηθεί οι σταλαγματικοί σχηματισμοί. Οι σημαντικοί αυτοί θημίζουν ανθρωπίνες φιγούρες καθώς και τετράποδο ζώο, που, βελτιωμένο τεχνητά, ισχύουν προσομοιώσεις στον Μινώταυρο. Ενώ επιπλέον στοιχείο υπέρ της απόφευξης του θεωρεί ο Faure το γεγονός ότι το σπήλαιο είναι διανοηγόντα στα λακμακούς ορόφους, οι οποίοι διαχωρίζονται σε τμήματα από σταλαγκτικά παραπέτασμα, διαπυρωγύνοντας έτσι πολύτιλους διαδρόμους.

Περιγραφή του σπηλαίου και παραπρήσεις του Α. Markovits

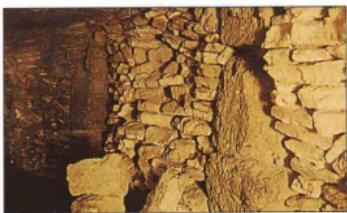
Ο οικιακός Αγιος Δέκα αποτελεί το σημείο εκκίνησης για την επισκεψή του περιήργουτα λατομείου της Γόρτυνας¹⁰, που είναι γνωστό ως ο «Λαζύρινθος του Μινώταυρου». Η είσοδος του σπηλαίου είναι προσαρτούμενη προς την πεδιάδα της Μεσοπάρας. Για την επισκεψή του – που διαρκεί από 2 έως 5 ώρες – είναι απαραίτητη η λήγη φωτιστικών καβών και ενός οδηγού, λόγω της πολυλόκητης του χώρου και των πυράγνης διαδρόμων.

Οι νεότερες έρευνες του Α. Markovits επιβεβαιώνουν την ήδη

από 100 χρόνια υπάρχουσα απόφιλη της προκειμένης περιοχής την ανάδειξη της αρχαίας θρησκευτικής πλατφόρμας υπό την παραγήνη θρησκευτικού υλικού. Το υλικό που αποκτήθηκε από αυτό το υπόγειο λατομείο έχει χρησιμοποιηθεί στα ρωμαϊκά κτήρια της αρχαίας πόλης Γόρτυνας, που βρίσκεται στην περιοχή¹¹.

Ο «λαζύρινθος» αποτελείται από έναν αριθμό ευθύγραμμων

και ελαστούμενων σπουδών με πλευρικούς διάδρομους¹²,

Ποικίλοι διάδρομοι και αίβουσες έχουν δημιουργηθεί από τη μα την άλλη πλευρά, με τη συνσύρεση ή το χτίσιμο ακανόνιστων μονολιθών και πλακών. Πάου από αυτούς τους προστατευτικούς τοίχους, βρίσκονται συσωμερεμένα τα αποτυπώματα της λειτουργίας του λατομείου. Οι αίβουσες του σπηλαίου, που έχουν μεγίστη πλάτος έως και 50 μ., και συνήθως ακανόνιστη κατόψη, στρίζονται με μεγάλα υποστυλώματα έχουν ήδη υποχωρήσει, με αποτέλεσμα σημαντική μείωση του χώρου, ώστε να μπορεί να περνάει κανές μόνο έρποντας. Σε πολλές μάλιστα θέσεις έχουν αποκλειστεί τελείως οι διάδρομοι έτσι ώστε μεγάλο μέρος του σπηλαίου να είναι αποκλεισμένο. Παρ' όλα αυτά, το μήκος των διάδρομων που μπορεί να διανύσει κανένας φτάνει τα 3 Km. Ιδιαίτερα ενταξιακά είναι οι κατασκευές δημιουργιών στα τοιχύματα των μεγάλων διάδρομων και των αίβουσών. Οι πολυάριθμοι χώροι που δημιουργήθηκαν με αυτον τον τρόπο χρησιμεύουν ως τόπος διαμονής των οικεγενών της πλήθουσας περιοχής. Ο «Λαβυρίνθος» έχει χρησιμεύει ως καταφύγιο κατά τη διάρκεια της βενετοκατάστασης και της τουρκικής κατοχής του νησιού καθώς και σε πολλές επανστάσεις, απελευθερωτικών αγυνες κ.ο.κ. από τους αρχαίους χρόνους έως έναν αιώνα μας.

Οι οικογένειες ζούσαν σ' αυτούς τους χώρους με ολόκληρο το νοικοκυρίο τους, συχνά με πολλά χρόνια, χωρὶς να ανακολύπτονται. Μια συνήχης σταγονογραφία στο πάνω μέρος του «Λαβυρίνθου» έχει χρησιμεύει για την προμήθεια νερού. Στο Μεσαίωνα, ο λόγος ως υπάρχειας αιώνων των υπόγειων εγκαταστάσεων Ερχάστηκε και πολλοί ταξιδιώτες και επισκέπτες της εποχής εκείνης έδωσαν ευρηκόμενο αφορμή να χαρτοκτηριστεί το οπίλωμα αυτού του «Λαβυρίνθου». Των Μινωαίων, ο οποίος, σύμφωνα με τη μικρή παράδοση, είχε κατασκευή από τον Δαίδαλο. Με τον χαρακτηρισμό αυτό το οπίλωμα περιλαμβανόταν την ηπούη σε όλα τα ταξιδιωτικά κέντρα της εποχής. Γι' αυτό άλλωστε βλέπουμε ότι οι διάδρομοι και οι αίβουσες του σπηλαίου έχουν πάρει ονόματα μεταβιτικά, στο πνεύμα του μιθού των Μινωαίων.

Συμφωνώ με την περιγραφή του Μάρκοβιτ¹⁵, μετά τη διάβαση της αθέτης ειδούσας ακολούθης είναι σχετικά ανοιχτός χώρος, μια αίβουσα εισόδου από την οποία δύο χωμάτεροι και στενότεροι διάδρομοι οδηγούν προς τα βόρεια, σε μια μεγάλη αίβουσα, που υποσταλνεται από μια μικρότερη και μια μεγαλύτερη κολώνα στηρίζεται. Στα τοιχώματα της αίβουσας αυτής και στους επόμενους χώρους παραπέται πλήγες χώρων κατοικήσεως. Σημαντικώς διάδρομοι επιτρέπουν προς τη βόρεια και την ανατολική πλευρά τη συνέδεση με τη Μεγάλη Αίβουσα, που περιέχει απορρυματικό υλικό και μεγαλύτερη υποστρώματα. Ο ένας από αυτούς, με κατεύναση από βόρεια προς ανατολικά και σχήμα Ε, ως Μικρός Λαβύρινθος, οδηγεί σε μια θέση επικοινωνίας, στην οποία καταλή-

γει και ένας άλλος διάδρομος, σ' ο απόιος ξεκινά από την ανατολική πλευρά της αίβουσας της εισόδου και οδηγεί προς το εσωτερικό. Σε μια διακλώσωση αυτού του διάδρομου πρέπει να ακολουθήσουμε το βορειοανατολικό άκρο, επειδή ο νοτιοανατολικός κλάδος καταλήγει σε αδιέξοδο.

Μετά από σύντομη πορεία, ο διάδρομος διακλαδίζεται και πάλι σε ανατολικό και βόρειο τμήμα. Ο ανατολικός κλάδος της Πλαισάρη παρουσιάζει ενδιαφέρον, επειδή εκεί διαπιστώνεται ο τρόπος αποκομιδής υλικού για κτήρια, αλλά καταλήγει σε τμήμα στο οποίο έχει καταρρεύσει και δεν είναι προστοτή σήμερα. Αυτό το τμήμα ήταν παλαιότερα συνδεδέμενο και με τους άλλους διάδρομους ενώ από μια σκάλα οδηγούσε και στην επιφάνεια του εδάφους. Η βόρεια στοιχ. με το ονόμα Υδρόγειος διαθέτει περισσότερες πλευρικές αίβουσες και τυφλών διαδρόμων και οδηγεί, μέσω ενός μεγαλύτερου χώρου, υποστηριγμένου με κολώνα υποστυλώσεως, στον Κυκλικό Διάδρομο. Ακολουθώς, μέσω της οποίας στρέφεται και χαμηλή, καταλήγει στον φαρδύ Διάδρομο του Μίνωα. Ο τελευταίος επιστρέφει στον αρχικό αναφερόμενο ενδιάμεσο Μικρό Λαβύρινθο, ο οποίος αναφέρεται ως θέση επικοινωνίας. Από το σημείο αυτού ακολουθούμε ένα συνδετικό διάδρομο που λέγεται Ίαρκος και ο οποίος οδηγεί σε μια νέα διακλώσωση των διάδρομων. Η νοτιοανατολική διακλώσωση, ή στοιχ. μας οδηγεί σε μια σχεδόν κυκλική ενδιαφέροντα αίβουσα, η οποία βρίσκεται σχετικά πλευρικά και ονομάζεται Μίνωα της Αράδησης. Μετά από αρκετή διάδρομη μέρος στην αίβουσα της Πάλης, Κατά τη διάρκεια της πορείας μας παραπρόμυλοι πλευρικούς κόγχες. Από την Αίβουσα της Πάλης φθένει κανές μέσω μιας μικρής απής, της Τρύπας της Γέτας, σε νέο σύστημα διαδρόμων και αίβουσών του οποίο τοποθετείται βορειότερα. Αριστερά, βορειοδυτικά, βρίσκεται η Ηλιόλουστη Αίβουσα. Η ανατολικότερη ευρισκόμενη στοιχ. επικοινωνίας έχει σήμερα καταρρεύσει και είναι αποκλεισμένη, όπως επίσης και μια δεύτερη κλίμακα μεγάλης έξοδος προς την επιφάνεια.

Χρηματοποιώντας το Νέο Διάδρομο, οπως λέγεται, ώστε μέσω της Αίβουσας του Αστραμού και του ομώνυμου διάδρομου να φθάσουμε στη στοιχ. επικοινωνίας, η οποία συνεχίζεται τόσο προς τα δυτικά όσο και προς τα ανατολικά. Η ανατολική διακλώσωση οδηγεί σε ένα βορειοανατολικό σύμπλεγμα από διάδρομους και αίβουσες που έχουν καταρρεύσει, καθώς επίσης και στην Τοζωτή Στοιχ. του Διά., και στην Αίβουσα των Νικτερίδων. Η δυτική διακλώσωση στρέφεται προς βορράν. Περιλαμβάνει νότια και δυτικά πολλές πλευρικές κόγχες, καθώς επίσης και μια μεγάλη αίβουσα, την Αίβουσα Εράσταιμον. Αυτή τη στοιχ. στοιχ. καταλήγει σε μια θέση συνδέσων, μέσω της οποίας φθάνει κανές στον χώρο των Τριών Φίλων, ενώ ο Διάδρομος Βορεί οδηγεί προς τα βορειοδυτικά και προς τα πίσω, στο βορειοδυτικό τμήμα του «Λαβυρίνθου». Αυτό το τμήμα του λατομείου μπορεί κανείς να το επισκεφθεί και από το

1. Η είσοδος του σπηλαίου.

2. Λαξευμένοι διάδρομοι με τεχνητή κολόνα.

3. Λαξευμένοι διάδρομοι στο εσωτερικό του σπηλαίου.

4. Συσωρευμένα απορρίμματα της λειτουργίας του λατομείου.

- Dermitsakis, M. D., Tsipoura-Vlachou, M. & Stamatakis, 1999. "Petrological and geological study of the building material from the underground pit of Gortys area, Crete Island". *Engineering Geology of Ancient Works, Monuments and Historical Sites, Marionis & Koukis (Eds.), Balkema Rotterdam, 2019-2056.*

Dermitsakis, M. D., 1978. "Stratigraphy and sedimentary history of the Miocene of Zakynthos (Ionian islands, Greece)". *Ann. Geol. phys. Hell.*, v. 29: 47-166.

Διδύμωνς ο Σκύλαρος (90-20 π.Χ.). *Βιβλιοθήκη Ιστορικού*. Β.1, 3-4 IV, 77, 1-4. Διόνος ο Χρυσόποδος (40-117 μ.Χ.). *Lύχος* (2000) τα εν Κύκλῳ περὶ Ελευσίνας (440 R).

Fauré P., 1963. "A la recherche du vrai géologue de Crète", *Critica Chronica* II, 315-326.

Φιλότροπος ο Αθηναίος (Β' Γ- α. μ. Χ.). *Τα εν Τυανά Απολύτων* (IV, 34).

Menkenkamp, J. E., Dermitsakis, M. D., Georgiadis, E., Jonkers, H. B., Ager, M. W., 2000. "Geological evolution of Crete". *Publications of the Department of Geology & Palaeontology, University of Athens, series A, no. 32*, σ. 32.

Πλουσίας (Β' αι., ή Αττική ΙX, ΙΙΙ, 10).

Κορινθίας Κορινθίου (ΘΕΟΝ, 1).

Πετρούπολη Α., 1990. "Από την «Αρχαϊκή» έως την «Γρανιτή» Ηγετικού Κόπτης", *Περιγραφέα των ΖΤ-Κορινθιανών Συνέδεσών*. Α.2: 99-106.

Πλούτορος (46-126 μ.Χ.), *Βιοι Παραλλήλων*. Θεσσαλία.

Prokter, C., 1832. *Can. bul. de la S. Society of Geol. Soc.* 1832, 46-126.

Rendich, B., 1967. *The present state of the Islands of Archipelago*, ... printed at the theater in Oxford, 79-79. Raulin, F., 1867. *Description Physique et Naturelle de l'île de Crète* 138-140, 584-591.

Turcotte, R. L., 1988. *Reise nach der Insel Kreta in Griechischen Archipelagus in Jahre 1817*. Leipzig und Sorau 1623. T. I., 510-520. T. II., 226-229.

Savary, C.E., 1788. *Lettres sur la Grèce, faisant suite de celles sur l'Egypte*, on 140-141, 209-228.

Tournefort, P., 1707. *Description du Labyrinthe de Canea*, *Mém. Acad. Sciences*, in 219-221.

Zachariasse, W. J., 1975. *Planktonic foraminiferal biostratigraphy of the Late Neogene of Crete (Greece)*. *Utrecht Micr. Bull.*, 11, σ. 171.

ται πολλοί κατασκευασμένοι χώροι και μεγάλες ποσότητες εγκαταλείμμαντο υλικού, καθώς και τεράποντες υποτούλωσες. Αριστέρα, προς τα ανατολικά, εισχώρη κανές στην Μικρή Κούπλατα, μια διεύρυνση φυσικού διαλαξώντας, όπου το νέρο της σταγόνορος συγκεντρώνεται σε ένα μεγάλο δοχείο από πηλό. Επίσης, στους τούχους αυτού του μικρού χώρου υπάρχουν πολυάριθμες επιγραφές που φέρουν ειδούς την Μεσαίανα, ονόματα επισκεπτών, διάσημων ερευνητών και τελετουργών, χρονολόγηση και βιβερός. Παρόμιο ευρήματα παράγονται από την Λίμνη Κούπλατα και στην Αίγαυα της Πάλαι. Όλες αυτές οι επιγραφές, με την εναπόθεσή στο λαγκατικού υλικού, έχουν αποκτήσει κρυσταλλική αναγλύφη μορφή στη βάση των αρχικών χρώματων.

Μια ενδιαφέρουσα, για πρώτη φορά εντοπισμένη, πανίδα από τον περιγράφοντα το απήρα Ά. Markovits, βρέθηκε στο υπέριο θαλασσού του λαγκατικού, και συνιστάται από λισσόδεικτη, αράχνη, σκαραβαίο καθώς και από νυχτερίδες. Ήδη στην περιοχή του «Λαζαρίνου» του Μινώταυρου παρατηρούνται πολυάριθμες τεχνήτες κατασκευές στα τούχωμα. Και από τις δύο πλευρές του λόφου όπου βρίσκεται ο «Λαζαρίνος», και κυρίως στο βόρειο τμήμα, συναντώνται πολλά παρόρια υπόγεια λατομεία. Είναι πιθανόν ο γνωστός «Λαζαρίνος» να βρίσκεται σε υπέροχη συνέδεση με τις βορειότερες αυτές στοιχεία. Οι μάχιμη σημερινή υπόγεια λατομεία της βρέστας πλευράς τηρεί ενδιαφέροντα αποδομεύματα, τα οποία εν μέρει παρουσιάζουν κατάρρευση του ουσιαστήρας των διαδρομών και των αιώνιων τους. Άλλα και στην Αιγαίνη έχουν παρατηρηθεί ανάλογα υπόγεια τεχνήτες συμπατήτα στους τηρώματας της Ρωμαϊκής εποχής, με ακόπτη την λατομήση διοικώντων. Τους υπόνοιες αυτών λατούρων, που εκπένθιταν σε μήκος 1 Km, ανεκάλυψε ο γραφινός το 1982. Πάλιοτε πρέπει να είχαν πολὺ μεγαλύτερη έκταση, αλλά αυτή μεμήκει εξαιτίας των καταρρεύσεων των χώρων. Η κρήπη και η μορφολογία των λαζαρίνων αυτών ως λατούρων είναι ιδιαίτερα καρακόραμένη στην Κρήτη του Μινώταυρου στην Κρήτη.

Επιλεγόμενα

Ο Ά. Markovits υπήρξε πολυτάλαντος ερευνητής, ο οποίος, πέρα από τις λατικές, γεωλακίες, ανθρωπολογίες και αρχαιολογικές γνώσεις που κατέχει, ήταν γνώστης και της αρχαίας ελληνικής Ιστορίας και Μυθολογίας. Δεξήτηρος από την πατριότη την Ελλάδα, την οποία αγαπούσε για την ιστορία της, θάυμάσει για τη σημαντική της βάση στον ευρωπαϊκό πολιτισμό και λάτρευσε για τις καλλώνες της.

Οι παραπρήσεις και οι περιγραφές του Α. Markovits για το συγκεκριμένο άστριο της Γράνιτας είναι και λεπτομερέστερες και πρωτότοπες για το επίπεδο των σπηλαιολογικών και αρχαιολογικών γνώσεων της εποχής του.

Σημειώσεις

 - Πλούτορος (46-126 μ.Χ.), *Βιοι Παραλλήλων*. Θεσσαλία.
 - Πλουσίας (Β' αι., μ.Χ.), *Αττική ΙX, ΙΙΙ*.
 - Πλουσίας Κορινθίου (ΘΕΟΝ, 1).
 - Φιλότροπος ο Αθηναίος (Β' Γ- α. μ. Χ.). *Τα εν Τυανά Απολύτων* (IV, 34).
 - Διδύμωνς ο Σκύλαρος (90-20 π.Χ.). *Βιβλιοθήκη Ιστορική*. Ι, 61, 3-4 IV, 77, 1-4.
 - Savary, C. E., 1788. *Lettres sur la Grèce, faisant suite de celles sur l'Egypte*, on 140-141, 209-228.
 - Tournefort, P., 1707. *Description du Labyrinthe de Canea*, *Mém. Acad. Sciences*, in 219-221.
 - Zachariasse, W. J., 1975. *Planktonic foraminiferal biostratigraphy of the Late Neogene of Crete (Greece)*. *Utrecht Micr. Bull.*, 11, σ. 171.
 - Η ανάπτυξη του άστρου (Dermitsakis et al., 1990).
 - Η ευρύτερη περιοχή του άστρου Γράνιτας ποτέ δεν αποτελείται από Νεοερηνεία απόθεσης, οι αποικίες συνιστάνται από λαγκατικούς αναλογούσους με αποθηκαπόδειξης που ενιαλλάσσονται στα ανώτατα με περισσότερα λεπτοκονικά στρώματα. Η ακολούθια μπορεί να χαρακτηρίζεται ως μερικές αναθετόμενες γεωργικές περιοχές στην Κρήτη (Dermitsakis et al., 1990).
 - Η εναπόθεση της αποθηκαπόδειξης στην περιοχή της Λαζαρίνου δεν είναι αποτέλεσμα μετατροπής της αποθηκαπόδειξης σε λαγκατικό, αλλά συνήγορες είναι μετανάλωση βαθμού ασθμάτων στην περιοχή της Λαζαρίνου. Ο πόλος αυτής γεωργικής περιοχής βρίσκεται στην περιοχή της Λαζαρίνου και στην περιοχή της Λαζαρίνου.
 - Η αποτέλεσμα της γεωλακίας και πετρολογίας αναλυτικώς του πετρώματος, του λατούρου (Dermitsakis et al., 1990), υποδηλώνει ότι το υλικό που έχει εξερεύνηται από το σπήλαιο πετρώματος είναι πάνω από 100 μέτρα και διασκορπιστικό λίθος. Το υλικό ανείχε αρκετά μελαχάρια, αλλά συνήγορες είναι μετανάλωση βαθμού δομής στην περιοχή της Λαζαρίνου. Η αποτέλεσμα της γεωλακίας και πετρολογίας αποδεικνύεται ότι δεν υπάρχει πετρολογική διαφορά μεταξύ της πετρώσας αυτής κοινών και να χρησιμοποιούνται για διασκορπιστικούς σκοπούς. Η ερδεύση του υλικού αυτού (γύψου) από το υπόγειο λατούριο διαφέρει πολύτιμης ποντίσης την ποιότητά του.
 - Κατά το παρελθόν, και πριν από τον Markovits, έγινε ασχολησμός με την απότυπωση ή χαρτογράφηση του σπήλαιου ο Cockrell (1820) και ο Sieber (1818). Ο Cockrell παρέβασε μια περιγραφή του σπήλαιου, το οποίο χαρακτηρίζεται ως υπόγειο λατούριο. Τα πρώτα του χρησημοποιηθέντα αποτελέσματα αποδεικνύουν την Κρήτην και τη Γράνιταν.
 - Ο χρησημοποιηθείσας υπόγειος λατούριος ο Σιέρερ (Sieber, 1818) παρέβασε μια περιγραφή της πετρογραφίας του σπήλαιου, που αποδεικνύεται από εναπόθεση διαφορετικών αποθηκαπόδειξηών που αποτελούνται από μελαχάρια σημάντων σημαντικότητας.
 - Η εναπόθεση της αποθηκαπόδειξης διαπρέπει στην περιοχή της Λαζαρίνου του Μινώταυρου. Η Πετρογκέλου (1990) διαπιστώνει οντομάτα των Sieber και Markovits και απληγώνει με τα ανώτατα την τελευταία χαρτογράφηση του σπήλαιου.